

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Druhý typ jazykové relativity: Etnografie
komunikace Della Hymese**

Antonín Brož

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra antropologie

Studijní program Antropologie

Studijní obor Sociální a kulturní antropologie

Bakalářská práce

**Druhý typ jazykové relativity: Etnografie
komunikace Della Hymese**

Antonín Brož

Vedoucí práce:

Mgr. Michal Tošner, Ph.D.

Katedra antropologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Rád bych poděkoval Mgr. Michalu Tošnerovi, Ph.D. za odbornou pomoc, cenné podněty, rady a připomínky, vstřícnost, ochotu a hlavně trpělivost při psaní této bakalářské práce.

Obsah

1 ÚVOD	1
2 OBOROVÉ VYMEZENÍ ETNOGRAFIE KOMUNIKACE	4
2.1 Lingvistická antropologie a lingvistika.....	4
2.2 Lingvistická antropologie a sociolingvistika	7
2.3 Roztříštěnost oborových zájmů	9
2.4 Oborová neúplnost referenčních rámců	10
3 VÝCHODISKA STANOVENÍ ETNOGRAFIE KOMUNIKACE... ..	14
3.1 Etnografie řeči (gramatika + etnografie).....	14
3.2 Pohled shora z pozice celku	14
3.3 Neoddělitelnost lingvistické formy od kontextu a funkce	16
3.4 Požadavky na pojetí obecné oblasti zájmu	17
4 SOUVISEJÍCÍ KONCEPCE	19
4.1 Distinktivnost etnografie řeči	19
4.2 Ferdinand de Saussure - vznik strukturalismu	19
4.3 Jazyková relativita – hypotéza Sapira a Whorfa	21
4.4 Noam Chomsky – Generativní mluvnice	25
5 ETNOGRAFIE KOMUNIKACE	28
5.1 Definice Etnografie řeči / komunikace	28

5.2 Druhá jazyková relativita a komunikační kompetence.....	30
5.3 Nástavba lingvistické antropologie v příkladech	35
6 METODY ETNOGRAFIE ŘEČI / KOMUNIKACE	37
6.1 Osmičlenný model komunikačního systému.....	37
6.2 Model řečové události s-p-e-a-k-i-n-g	39
7 HLAVNÍ ZÁJMY	41
7.1 Prostředky řeči.....	41
7.2 Sociální role a komunikační kompetence	46
7.3 Řečové události	49
7.4 Řečová komunita	50
8 VÝZKUM: ETNOGRAFIE ŘEČI FIREMNÍ KOMUNIKACE	52
8.1 Metodika a výzkumný záměr.....	52
8.2 Analýza dat	56
8.3 Shrnutí	64
9 ZÁVĚR.....	67
10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	69
11 RESUMÉ	75
12 PŘÍLOHY.....	76

1 ÚVOD

Za motto své bakalářské práce „*Druhý typ jazykové relativity: Etnografie komunikace Della Hymese*“ jsem záměrně zvolil citát Irvinga Hallowella, který svým obsahem vystihuje náplň tohoto oboru zkoumání: „Informátor Hallowellovi vyprávěl, že před mnoha lety seděl ve stanu jednoho odpoledne během bouřky, spolu se starým mužem a jeho ženou. Ozývalo se jedno zahřmění za druhým. Najednou se starý muž otočil ke své ženě a zeptal se: „*Slyšela jsi, co bylo řečeno?*“ „*Ne,*“ odpověděla, „*nepostřehla jsem to.*“ Informátor, asimilovaný¹ indián, Hallowellovi řekl, že nejprve nevěděl, o čem starý muž a jeho manželka mluví. Šlo samozřejmě o hrom. Starý muž si myslel, že mu jeden z Hromových ptáků něco řekl. Reagoval na tento zvuk stejným způsobem jako by odpovídal lidské bytosti, jejíž slova nechápal“ (Hallowell 1960: 33).

Práce je věnovaná dílu amerického folkloristy, lingvisty a antropologa Della Hathawaye Hymese, který byl jednou z nejvýznamnějších postav moderního vývoje lingvistické antropologie. Integroval pohled antropologie, lingvistiky, folkloristiky a literární kritiky a stal se jedním z významných impulsů pro rozvoj sociolingvistiky, studia komunikace a jejího společenského kontextu. Podle Hymesova článku z roku 1962 dostal nový směr název etnografie řeči, i když sám Hymes později změnil jeho název na etnografie komunikace. Zde bych rád upozornil na fakt, že v citacích zachovávám obě tyto označení v souladu s originálem s tím, že chápeme *etnografii komunikace* jako synonymum *etnografie řeči* doplněné o další formy komunikace. Podstatné je, že jejich vztah je kontinuální a obě prezentují koncepci užívání řeči a vztahů, které existují mezi jazykem na straně jedné a společností a kulturou na straně druhé. Zaměřuje se však na aspekty vzájemných vztahů, které chybí gramatikám i etnografiím. Etnografie řeči umísťuje střed svého zájmu na

¹ (acculturated): acculturate = převzít kulturní rysy jiné kulturní nebo sociální skupiny. - pozn. překl.

zcela novém řádu informací, překlenující tuto propast. Jejím předmětem je „*s-p-e-a-k-i-n-g*²“, používání jazyka při vedení společenského života. V reakci na nepřehledné splývání hranic lingvistických oborů a směrů studujících vztah mezi jazykem, kulturou a společností, etnografie řeči, přestože svébytnou disciplínou, nemá dle Hymesova odkazu posloužit k vymezení další samostatné disciplíny s vlastními osamocenými předměty studia. Má naopak posloužit jako základna s pojícím prvkem překonávajícím separátní zaměření příbuzných oborů a propojit jejich cíle zájmu generalizujícím konceptem zastřešujícím rozdrobenost koncepcí.

Práce je dělená do samostatných kapitol se srozumitelnými názvy jejich obsahu. První část se zabývá oborovým vymezením hlavně ve vztahu k lingvistice a lingvistické antropologii. Současně se věnuje roztříštěnosti oborových zájmů a neúplnosti oborových referenčních rámců. Další část popisuje východiska ustanovení oboru a primární požadavky podmiňující její vznik. Ve čtvrté části se seznámíme se souvisejícími koncepcemi, které formovaly podoby etnografie komunikace. Východiskem je tu podle očekávání postava Ferdinanda de Saussure s jeho vlivem na vznik strukturalismu, především pak *jazyková relativita* v koncepcích Edwarda Sapira a Benjamina Lee Whorfa a nakonec Noam Chomsky se svou *generativní gramatikou*. V následující kapitole definujeme a přiblížíme samu disciplínu etnografie komunikace, budeme se věnovat hlavním Hymesovým postulátům, tedy *sociolingvistické relativitě* a *komunikační kompetenci*. Kapitola 6 přiblíží metody oboru a to především model řečové události „*s-p-e-a-k-i-n-g*“ vycházející z osmičlenného Jakobson-Hymesova komunikačního systému. Závěr teoretické části je připsán hlavním zájmům oboru, což jsou prostředky řeči, sociální role ve vztahu ke komunikační události, řečová událost a konečně řečová komunita. Osmá část je věnovaná

² Hymes použil slovo *speaking* (řeč) pro sestavení modelu řečové události, kdy každému písmenu tohoto slova odpovídá začáteční písmeno názvů prvků použitých v modelu.

výzkumu, tedy aplikaci na kancelářské prostředí se zvláštním přihlédnutím k firemní komunikaci.

V závěru úvodu chci zmínit několik doplňujících poznámek k formátu a struktuře práce. Práce je poněkud obsáhlejší než doporučený rozsah a to z několika důvodů. Součástí práce je oborové vymezení a přehled souvisejících koncepcí, které pokládám za potřebné pro obecné uvedení do problematiky a přípravu pro pozdější návaznost na rozpracování a terminologii spojenou s etnografií komunikace. Stejně je přistupováno v poznámkovém aparátu k většině pojmů, které se v textu průběžně objevují. Z důvodu ostenzivního charakteru oboru etnografie komunikace uvádím v kapitole 5.3 několik ilustrujících příkladů a další v průběhu práce a to hlavně v závěrečné sedmé kapitole. Zmíněný charakter oboru a Hymesovo neustálé volání po pracích etnografie komunikace, i to byly důvody, proč jsem nakonec připojil k původně, i v souladu se zadáním, odborné práci, praktickou, výzkumnou část a změnil její formát na aplikačně orientovanou práci. To bohužel vedlo k dalšímu nárůstu stran práce. Malé zastoupení citací autorů českých zdrojů je způsobeno, nechci říci přímo malým, ale spíše ne příliš hojným zastoupením v domácí literatuře. I když J. Nekvapil³ (1997) uvádí několik titulů nedávného data zapojujících se do u nás poměrně mladé oblasti výzkumu. To je také důvod, proč pracuji převážně se zahraniční anglicky psanou literaturou. Ve větší míře jsou také citovány dva články, jeden Hymesův (1964a) a druhý Baumana a Sherzerův (1975), to proto, že nejúplněji zachycují úvod do problematiky etnografie komunikace a zahrnují nejvýznamnější souvislosti. Dosud nebyly přeloženy a jejich obsáhlejší citace, často z důvodu uvádění příkladů pro pochopení teoretických pasáží, může posloužit pro další teoretické využití. Jejich deskriptivní povaha nejlépe poslouží pro úvod do problematiky etnografie komunikace, o který se zde pokoušíme.

³ (...z poslední doby zejména Hlavsová J., 1991: Konflikt jako forma kontaktu a Neústupný J., 1995: Some issues of ordering in interactive competence)

2 OBOROVÉ VYMEZENÍ ETNOGRAFIE KOMUNIKACE

Studium jazyka má ve svém zájmu o lidský život přerušovanou historií. Přejmenším se tomu tak zdá z pohledu výkyvů v odborných studiích lingvistů, antropologů a sociologů, týkajících se tohoto zájmu a z opakujícího se volání po jeho znovu nastolení. „Lze jen doufat, že lingvistika si bude stále více uvědomovat význam svého oboru na obecném poli vědy a nebude stát stranou v pozadí tradice, které hrozí, že se stane příliš akademickou, pokud nebude oživena zájmy, které leží mimo formální zájem o jazyk jako takový“ (Sapir 1968: 165-166). Sapirovo přání se může zdát, jako nevyslyšené při pohledu na lingvistiku první části dvacátého století. Dominantní zřetel lingvistiky spočívá spíše ve snaze o vytvoření nezávislosti, jako předmětu a profese. To v mnoha ohledech vedlo k vymezení, často mimořádně úzkému, toho co má být přijato, jako patřičně lingvistické, od toho co není (Hymes 1964a: 1).

2.1 Lingvistická antropologie a lingvistika

Jazyk je systém znaků a pravidel, které mluvčí používá při komunikaci, která může mít mluvenou nebo psanou podobu. Je to nástroj myšlení a komunikace a jeho užívání odlišuje člověka od jiných živočišných druhů. *Různé aspekty jazyka studuje několik vědních oborů. Studium jazyka se zabývá především lingvistika, která se systematicky věnuje klasifikaci jazyků a rovněž výzkumu jeho jednotlivých složek (Soukup 2009: 91).*

Tabulka 1

Složky lingvistické analýzy (Soukup 2009: 98).

Složky lingvistické analýzy	
fonologie	studium fonémů jazyka
morfologie	studium skladby slov
syntax	studium struktury věty
sémantika	studium významu
pragmatika	studium použití jazyka

Lingvistikou se nerozumí studium konkrétního jazyka za tím účelem, abychom se naučili jím mluvit; spíše jde o analytické studium jazyka, jakéhokoli jazyka, s cílem odhalit jeho strukturu - různé druhy jazykových jednotek (distinktivní hlásky, nejmenší smysluplné části slov atd.) a pravidla, podle nichž se tyto jednotky skládají do řečových úseků. (Salzmann 1997: 13).

Jazyk je užíván především v sociokulturním kontextu, a proto jazyku věnují náležitou pozornost i antropologové. V rámci antropologie vznikl speciální obor – *lingvistická antropologie* (Soukup 2009: 92). Zdeněk Salzmann definuje lingvistickou antropologii, jako vědu zabývající se důsledky třetí teze jeho modelu shrnujícího celkový rozsah antropologie. Model je složen ze tří tezí, z nichž první akcentuje biologickou podstatu člověka, druhá kulturu a konečně třetí jazyk: „(3) *V průběhu kulturního vývoje během minulého milionu let lidem nesmírně pomohlo, že si vytvořili efektivní prostředky komunikace, z nichž nejpozoruhodnějším a rozhodujícím komponentem je lidský jazyk*“. Mezi lingvisty a lingvistickými antropology tedy existuje dělba práce; první se zajímají o strukturu jazyka, zatímco druhé zajímá užívání řeči a vztahy, které existují mezi *jazykem na straně jedné a společností a kulturou na straně druhé* (Salzmann 1997: 13). V rámci lingvistické antropologie existují různé přístupy, které akcentují různé aspekty vztahu jazyka, společnosti a kultury, zejména se jedná o sociolingvistiku, etnolingvistiku a etnografii řeči. Zaměření lingvistických antropologů se tedy liší od zaměření lingvistů (Soukup 2009: 15).

Toto dělení pole zájmu ilustruje Giglioli srovnávaje oba obory. Na rozdíl od lingvistů lingvističtí antropologové nikdy nechápou jazyk jako izolovaný od společenského života, ale trvají na tom, že je mezi ním a kulturními a společenskými strukturami vzájemná souvislost. V tomto smyslu představují jejich lingvistické analýzy prostředky, pro nějaký cíl, data, z kterých je možno dělat závěry o širších antropologických

záležitostech. Proto pod... hlavičkou „*jazyk a kultura*“ antropologové studují témata jako vztahy mezi světovým názorem, gramatickými kategoriemi a sémantickými poli, vliv jazyka na zespolečenštění a vztahy mezi lidmi a interakce jazykových a sociálních společenství... Jak vhodně poznamenal Hymes, „jazyk není všude stejný co do své komunikační role a sociální hodnoty... a žádný normální člověk a žádné normální společenství není ve svém repertoáru omezeno na jedinou stylovou varietu, na neměnnou jednotvárnost, která by znemožňovala naznačit úctu, drzost, posměšnou vážnost, humor, odstup plynoucí z rozdílnosti rolí atd., přepínáním z jedné kódové variety do druhé“. *V důsledku toho vztah mezi jazyky a sociálními skupinami nemůže být považován za samozřejmý, ale je to problém, který musí být etnograficky zkoumán* (Giglioli 1972: 9-10; cit. In Salzmann 1997: 13).

Lingvistická antropologie, jak uvádí Jan Pokorný, je obor interdisciplinární, který čerpá z lingvistiky a společenských věd. Kulturní dimenzi v ní zastupuje obor, který sám má různá označení, například kulturní antropologie⁴, sociální antropologie⁵, etnologie⁶ nebo etnografie⁷. Všechny tyto obory vychází z tradice, která se formovala studiem skupin s „nižší“ kulturou... a měly společný zájem o výzkum kulturní diverzity... Otázkou lingvistické antropologie je role člověka v této diverzitě. Primárním úkolem lingvistiky v této oblasti bylo popsat jazyky společností, kterými se kulturní antropologie zabývala, a provést jejich typologické srovnání. Hlubší otázkou představovalo hledání souvislosti mezi jazykem a kulturou. Nejdále v tomto směru zašla *hypotéza (či princip) jazykové relativity*, postulát vztahu mezi jazykem, kulturou a myšlením. Druhý směr, který formuloval současnou lingvistickou antropologii, je tzv. *etnografie komunikace*. Tento pojem vytvořený D. Hymesem označuje studium tzv.

⁴ (především USA)

⁵ (Velká Británie)

⁶ (například Francie)

⁷ (státy bývalého východního bloku)

druhé jazykové relativity, závislosti mezi kulturou a způsobem používání jazyka, jeho funkcí, statusem a tzv. „jazykovou ideologií“. Tento směr ovlivňoval lingvistickou antropologii nejvíce a přispěl k jejímu sblížení se sociolingvistikou (Pokorný 2010: 7-8).

2.2 Lingvistická antropologie a sociolingvistika

V řeči se neodrážejí pouze regionální rozdíly, ale variety řeči se mohou objevovat také důsledkem rozdílů v náboženství, socioekonomickém pozadí, výchově, pohlaví nebo v jiných činitelích. V rámci sociolingvistiky nás zajímá především vztah řeči (jazyka) a společnosti tj. souvislosti a struktury, které spojují, nebo rozdělují jednotlivce nebo skupiny uvnitř společného sociálního rámce⁸. Odvětví lingvistiky, které studuje ony četné aspekty vztahu mezi společností a jazykem, je *sociolingvistika* (Salzmann 1997: 109). Sociolingvistika, zkoumá, jak se mění podoba a užívání jazyka v závislosti na příslušnosti k určitým sociálním skupinám či vrstvám (Soukup 2009: 106). Susan Philipsová stručně, ale výstižně definovala sociolingvistiku jako „*studium způsobů, kterými řeč člověka předává sociální informaci*“ (Philips 1980: 523) a Hymes ji vidí, „jako obecnou teorii a základ znalostí, ve kterém rozmanitost projevu, repertoáry řeči a vybírání mezi nimi našly přirozené místo, teorie, která bere jako východisko názor, „*jak se něco říká, je součástí toho, co se říká*“ (Hymes 1974a: 54). Což dokládá úzkou provázanost sociologie s lingvistickou antropologií respektive etnografií komunikace.

Když antropologie rozšířila svá studia i mimo cizí tzv. méně komplexní společnosti nepřehledně se promísily hranice lingvistických oborů a směrů studujících vztah mezi jazykem, kulturou a společností. Etnografie řeči se stala jedním z důležitých pramenů formování sociolingvistiky, jejíž hlavní proud⁹ se začíná utvářet v té době. V roce

⁸ (Je třeba zdůraznit, že nejde o vztah mezi jazykem a kulturou - přesněji světovým názorem a hodnotami společnými pro národ.)

⁹ (do kterého lze zařadit i samotného Hymese)

1966 publikoval americký lingvista William Labov článek „*The social stratification of (r) in New York City department stores*“, ve kterém ukázal, že jazykové rozdíly mezi anglickými mluvčími mohou vypovídat o společenském rozdělení. Studie se zabývala výslovností anglického (r) mezi prodavači tří obchodních domů, které se orientovaly na různé skupiny zákazníků. Podle Labova je nutné jazykové změny a rozdíly chápat v sociologickém kontextu (Pokorný 2010: 47). Variování fonetického rysu, který byl zkoumán, se pohybuje od úplné absence (r) až k jeho přítomnosti v postvokálním postavení, k němuž dochází ve slovech jako *car*, *card*, *four* a *fourth* (Salzmann 1997: 109). Tento výzkum byl založen na předpokladu, že vyšší společenské vrstvy užívají spisovnější formu jazyka s pečlivější výslovností (Soukup 2009: 104). Labov se rozhodl testovat pomocí přímého výzkumu následující hypotézu: „Jestliže dvě podskupiny newyorských mluvčích jsou v jistém pořadí na stupnici sociální stratifikace, budou ve stejném pořadí podle výslovnosti (r)“ (Labov 2006: 41). Obchodní domy měly různý status – nízký, střední a vysoký (*S. Klein*, *Macy's*, *Saks*), odvozený od prestiže časopisů, ve kterých vycházely jejich reklamy. Labov předpokládal, že prodavači budou mít tendenci přejímat výslovnost svých zákazníků. Tato hypotéza se potvrdila (Soukup 2009: 104), a Labovův výzkum se stal jedním z mezníků rozvoje sociolingvistiky, studující jazykovou variantnost (Pokorný 2010: 47). Labovův výzkum potvrzuje potřebu chápat jazykovou změnu spíše jako sociolingvistickou změnu, tedy jako změnu v kontextu společnosti, ve které k ní dochází (Salzmann 1997: 109).

V této souvislosti lze také zmínit osobnost Basila Bernsteina. Značnou kontroverzi způsobila jeho hypotéza o existenci dvou jazykových kódů, restriktivního a rozvinutého, které odpovídají dvěma společenským třídám, vyjadřují zásadní rozdíly v komunikačních hodnotách a způsobu jazykové socializace (Pokorný 2010: 48).

Výrazné propojení etnografie řeči s rozvíjející se disciplínou sociolingvistiky, která se přednostně ztotožňovala s lingvistickou antropologií, představovalo objevení knihy „*Sociolinguistics*“ Williama Brighta, která vznikla na základě konference z roku 1964 a vyšla o dva roky později. (Bauman, Sherzer 1975: 100). Nutno dodat, že oba obory zůstaly přes snahu D. Hymese oddělené. (Pokorný 2010:47) Podle Hymese by lingvistika měla být založena na koncepci jazyka jako sociálního fenoménu — řečový akt je realizován v různých řečových komunitách a v různých sociokulturních situacích. To je také rozdíl mezi sociolingvistikou a etnografií řeči. Zatímco sociolingvistika studuje vztah mezi jazykem a společností na základě těch vlastností jazyka, které jsou považovány za univerzální, etnografie řeči neaspiruje na pouhé studium psaného nebo mluveného jazyka prostřednictvím nástrojů lingvistiky, ale usiluje o studium všech aspektů řečových událostí (Soukup 2009:104). Etnografii řeči není možné zaměňovat se sociolingvistikou, neboť etnografie řeči studuje proměnlivé podmínky, za nichž se realizují řečové akty (Soukup 2009: 105).

2.3 Roztříštěnost oborových zájmů

V oblastech dlouhodobého antropologického zájmu se historická lingvistika i nadále snaží setrvat v blízkosti středu oboru, a sémantika, poetika a srovnávací studium zvířecí komunikace nabírá na důležitosti. Existuje *rostoucí pocit propojeného zájmu* antropologů, sociologů, psychologů, a lingvistů, stojících za Sapirem v tom, že lingvistika (Hymes 1964a: 1) „musí zvýšit svůj zájem o antropologické, sociologické a psychologické problémy, které pronikají do oblasti jazyka“ (Sapir 1968: 166).

„*Etnolingvistika*“, „*psycholingvistika*“, „*sociolingvistika*“ a jejich předchůdci v záloze, „*jazyk*“ a „*kultura*“, jsou hlavní pojmy, které se dostávají do povědomí v souvislosti společných záležitostí lingvistiky a dalších oborů, jako je zejména antropologie. Lingvistika by je samozřejmě

dokázala pojmout sama o sobě, ovšem pouze pokud by lingvisté obecně souhlasili s takovým rozsahem této disciplíny. Taková událost se zdá nepravděpodobnou, a složené termíny pravděpodobně dostanou na nějakou dobu přednost, všude tam, kde se střetávají otázky lingvistiky a dalších oborů (Hymes 1964a: 1-2).

Pět hlavních pojmů uvedených výše má tendenci rozeznat buď souvztažnost s výsledky samostatných, předchozích počinů, nebo studií některé jedné části rozsahu problémů, ve které je jazyk ve vzájemném vztahu s jinými otázkami. Tyto aktivity jsou podstatné. Problémy souvztažnosti¹⁰ jsou zásadní pro celou řadu studií, z nichž některé by jejich autoři označili v rámci obecného záběru jako sociolingvistické. Ale pokud některá z prací začíná jazykem a konkrétním problémem v nějakém ohledu, každá z nich má větší cíl, v rámci něž rozšiřuje svůj záběr až k území patřícímu studiu jazyka v některém obecnějším pojetí předmětu studia. Pokud si pak, nevybereme mezi pojmy jako „*etnolingvistika*“, „*sociolingvistika*“, a „*psycholingvistika*“, je to proto, že jsme přesvědčeni, že odpovídající přístup k „*mnoha antropologickým, sociologickým a psychologickým problémům, okupujících pole působnosti jazyka*“ musí položit základ mající vlastnosti, které takové pojmy v jejich nejcharakterističtějším a nejpřiléhavějším smyslu nenabízejí (Hymes 1964a: 2).

2.4 Oborová neúplnost referenčních rámců

Pokud výše zmíněný typ prací budeme brát, jako více než různorodá pronikání do meziúrovně mezi jazykem a zbytkem společenského života, musíme se ptát, kterému referenčnímu rámci vyhovují všechny. Pokud je nazveme aspekty etnografie komunikace, vyvolává to otázku, jak dalece se tomuto termínu může dostávat náplně kromě neúplné *ostensivní*¹¹ definice těmito pracemi samotnými, společnými tématy, a obecnou

¹⁰ (korelace)

¹¹ (obsahující příklad)

charakteristikou: *etnografická studia jako základ, a studia komunikace co do rozsahu* (Hymes 1964a: 9).

Robert Entman stejně jako Hymes, i když v obecnější rovině než ve vztahu lingvistiky a etnografie, hledá obor, který by se stal referenčním rámcem propojujícím a zastřešujícím předávání a syntézu výsledků samostatných oborových zkoumání. Tuto formu propojenosti je dle něj schopen zajistit obor komunikace. Její poslání vidí v přínosu poznatků a teorií, které by jinak zůstaly roztroušeny mezi disciplínami. Vzhledem k nedostatku informační výměny mezi disciplínami, jsou některé hypotézy zdiskreditovány, nebo mohou být akceptovány v jedné oblasti více než v druhé. *Potencionální výzkumné paradigma tak zůstává narušeno bez komplexních prohlášení o průběhu výzkumu. S příspěvky přicházejícími na jedno místo, může komunikace usilovat, aby se stala mistrem oboru, který slučuje související teorie a koncepty, a vystavuje nejpřísnější, vyčerpávající popisy výzkumu.* (Entman 1993: 51)

Z mnoha hledisek ve skutečnosti existuje referenční rámec, který pojme všechny práce, a jeho jméno je sociální antropologie, sociologie nebo psychologie, či nějaká jiná obecná kategorie. Většina prací spadá někam do míst působnosti každého takového hlediska, a o tom nemůže být sporu. Co je důležité, aby rozlišovací zaměření zájmu *bylo uznáno a kultivováno*. Jeden způsob, jak vyjádřit tuto potřebu je poznamenat, že *existují antropologické, sociologické a psychologické studie mnoha druhů, ale žádné celé etnografie zaměřené na komunikační chování, a srovnávací etnologické a sociální antropologické studie založené na nich*. Současné práce sekundárně spojuje jejich nedílný zájem o studium komunikační formy a funkce (Hymes 1964a: 9).

Další referenční rámec, který by domněle mohl zastřešit většinu prací je *sémiotika*. De Saussure ji navrhl jako pole obecnější než lingvistika, a Levi-Strauss ji charakterizoval jako studium života znaků v lůně společenského života, zahrnující, jak lingvistiku, tak i sociální

antropologii ve vlastním pojetí druhé jmenované, jako *sémiologii*. Navzdory obecným významům daným termínu, nicméně, sémiotika a její obdoby, jako například sémiologie, nadále předkládají nejsnadnější logickou analýzu, a studium systémů znaků jako i kódů samostatně. To co musí být *základním antropologickým příspěvkem ke každé sémiotické disciplíně nebo teorii, empirické terénní studie systémů znaků v systémech užívání*, se jak se zdá ztratilo z dohledu (Hymes 1964a: 9).

Trojčlenné rozdělení¹² sémiotiky amerického filozofa a logika Charlese Morrise by také mohlo posloužit. *Pragmatika*, která se zabývá použitím znaků interpretem, může být mostem mezi současnou oblastí zájmu a tou lingvistice vlastní, a reprezentuje svým názvem pěstování teorie používání jazyka a dalších kódů, vedle teorie jejich formálního a sémantického strukturování - Morrisovy syntaxe a sémantiky. Některé charakterizace pragmatiky, by dozajista nebyly přiměřené. Pragmatika byla charakterizována způsobem naprosto komplementárním, k lingvistice ve smyslu *odloučení lingvistické formy od kontextu a funkce*. Také, pragmatiku zajímá to, co je stejné na dvou událostech¹³, a je charakterizována jako všechny ty aspekty, které slouží k odlišení jedné komunikační události od jiné, kde znakové litery¹⁴ mohou být stejné. To abstrahuje, jinými slovy z jazykové formy (Hymes 1964a: 9).

Sydney Lamb zavádí samostatnou vrstvu v rámci stratifikační teorie gramatiky s cílem začlenění prvků jednání. Lamb rozeznává jazykové vrstvy zahrnující foném, morfém, lexém, a *semém*¹⁵ podle párového kritéria vztahů mezi vrstvami - *diverzifikace* a *neutralizace*¹⁶. První kritérium zahrnuje takové skutečnosti, kdy se jeden prvek významu na

¹² Tři sémiotické roviny: sémantická, syntaktická a pragmatická. Syntax se zabývá jen vztahy mezi znaky, sémantika studuje také vztahy znaků k označovaným předmětům a pragmatika ještě navíc i vztahy k uživatelům jazyka (Černý 1996: 413, 415).

¹³ viz. příklad Bloomfielda se žebrákem a dítětem říkajícími „Mám hlad“ (str. 14)

¹⁴ (sign types)

¹⁵ Semém - jednotka významu, přiřazená celému výrazu nebo výpovědi (Černý 1996: 414)

¹⁶ Neutralizace je zrušení distiktivního protikladu mezi dvěma rovinami téhož jazykového systému. (zrušení fonolog.protikladu - led, let) Opakem je pak diverzifikace. (Černý: 1996)

sémiologické úrovni může objevit v různých¹⁷ lexemických reprezentacích¹⁸; druhé kritérium zahrnuje takové skutečnosti, kdy stejná lexemická reprezentace může sloužit různým prvkům významu¹⁹. Dala by se rozeznat i pátá, vyšší vrstva zahrnující *pragmém*²⁰, jako prvek nebo rys jednání, na základě toho, že jeden rys jednání se může objevit v různých sememických, atd., reprezentacích, a stejné sememické, atd., reprezentace mohou sloužit různým rysům jednání. Uvedme příklad Susan Ervin-Trippové, stejný záměr žádostí může být zakódován, „*Mohl bys mi vzít můj kabát?*“ a „*Nemyslíš si, že se ochlazuje?*“, a naopak, „*Nemyslíš si, že se ochlazuje?*“ může vyjadřovat buď žádost „*Vem mi můj kabát*“ nebo „*Vezmi mě dovnitř.*“ To je ukázka druhého vztahu mezi vrstvami – neutralizace. Jakkoli neocenitelná by byla strukturální *pragmemika*, nestačila by na pokrytí celého předmětu, stejně jako *komunikační* nebo *informační teorie* a *kybernetika*. Ve skutečnosti, pouze samostatné aspekty zmíněných termínů se mohou zdát, že zapadají do obecného náčrtu toho, co může zahrnovat etnografická strategie pro výzkum komunikace. Nemůže existovat žádný rozpor s jakýmkoli obecným hlediskem, do jehož působnosti věnovaná práce může spadat (Hymes 1964a: 10).

¹⁷ (diverse)

¹⁸ („dog house“ : „kennel“,“ nebo „cat house“ : „whore house“)

¹⁹ („dog house“ : „dog fight“ nebo „cat house“ : „cat fight“)

²⁰ Neexistují řečové akty, ale pouze situované řečové akty nebo konkretizované pragmatické akty, proto takový důraz na charakterizaci prototypu obecné situace, což je pragmém, a může být realizován prostřednictvím jednotlivých pragmatických aktů (Mey 2001: 221).

Pragmém je situovaný řečový akt, v němž pravidla jazyka a společnosti působí společně při určování významu, zamýšlený jako sociálně rozpoznatý objekt citlivý k sociálním očekáváním dané situace, v níž je usazena promluva, která má být interpretována (Capone 2005: 1357).

3 VÝCHODISKA STANOVENÍ ETNOGRAFIE KOMUNIKACE

V jednom ze svých raných Článků Hymes poukázal na to, že v minulosti bylo sice zvykem považovat jazyky za navzájem odlišné, avšak jejich užívání za úzce podobné, ne-li v podstatě totožné. Hymes pak k tomu uvádí, že od nedávné doby převažuje opačný pohled (Salzmann 1997: 125): „Jazyky jsou v podstatě velmi podobné, ale řečový úzus (užívání řeči) je zcela odlišný od jedné společnosti k druhé“ (Hymes 1966: 114).

3.1 Etnografie řeči (gramatika + etnografie)

Etnografie řeči je součástí lingvistické antropologie, vyplývající z tradičního zájmu antropologie o vzájemné vztahy mezi jazykem, kulturou a společností. *Zaměřuje se však na aspekty vzájemných vztahů, které chybí gramatikám i etnografiím, branným samostatně nebo v analytické kombinaci. Gramatiky se zabývají především strukturou jazyků, jako abstraktními a soběstačnými kódy, etnografie vzorci a strukturami sociokulturního života. Zbývá ještě mnoho k učení pomocí korelace nebo sjednocením těchto odlišně zaměřených produktů lingvistického a antropologického zkoumání, ale etnografie řeči umísťuje střed svého zájmu na zcela novém řádu informací, překlenujíc propast mezi tím, co se běžně nachází v gramatikách na jedné straně a etnografiích na straně druhé; jejím předmětem je s-p-e-a-k-i-n-g, používání jazyka při vedení společenského života* (Bauman, Sherzer 1975: 95 - 96).

3.2 Pohled shora z pozice celku

Hymes odůvodňuje *potřebu přijetí nového termínu* pro současné soubory prací tím, že se v nich skrývá víc, než dokáže odhalit pouhé odborné studium mnoha aspektů používání a role jazyka. Neodhaleny zůstávají otázky přístupu a kontextu odpovídající celku. Potřebný termín musí sloužit jednomu obecnému rámci. *Etnografie komunikace* se zdá, mít potřebný

záběr s jejím zaměřením na *etnografické studie jako základ a studie komunikace v rozsahu vzorové složitosti* (Hymes 1964a: 2).

Zahrnuje *dva rysy*, které musí mít odpovídající antropologický přístup k problémům jazyka.

1. Nenahlížet na výsledky lingvistiky, psychologie, sociologie, etnologie, jako dané, a pouze se snažit najít jejich společné vztahy. Musí *zkoumat jazyk v kontextu situace*, k rozeznání vzorců řečové aktivity, které unikají samostatným studiím gramatiky, odvozením do nějakého *jiného referenčního rámce*.
2. Nemůže nahlížet na jazykovou formu, daný kód, nebo řeč samu, jako na *referenční rámeček*. Kontextem má být *komunita a její komunikační návyky* jako celek tvořený prostředky²¹, z nichž členové komunity čerpají (Hymes 1964a: 2-3).

Rámcem pro popis pozice jazyka v kultuře a společnosti není lingvistika, ale *etnografie* a není jím jazyk, ale *komunikace*. Stejně jazykové prostředky mohou být uspořádány tak, že vedou ke zcela odlišným komunikačním cílům. Hodně toho, co zasahovalo do lingvistiky jako variace a odchylka z hlediska jednoho jazykového kódu má vlastní organizační strukturu a vzorec ve zvycích a komunikační ekonomice kódu jiné skupiny (Hymes 1964a: 3).

Stejně jako prvky a vztahy fonologie se jeví částečně v novém světle při pohledu z vyšší vrstvy gramatiky, a stejně jako prvky a vztahy gramatické formy se jeví v novém světle při pohledu z ještě vyšší vrstvy sememiky, tak prvky a vztahy jazykového kódu jako celku se jeví částečně v novém světle, z pohledu organizace prvků a vztahů řečového aktu, a s nimi sama část systému komunikačních aktů charakteristických pro skupinu (Hymes 1964a: 3).

²¹ (použití kanálu a kódu)

3.3 Neoddělitelnost lingvistické formy od kontextu a funkce

Představení etnografie komunikace tímto způsobem, se rovná víře, že zde čeká ustavení *druhé popisné vědy* zahrnující jazyk, vedle toho, který je současné lingvistice vlastní, takové, ke které se současné směry a způsoby práce sbíhají a přispívají k ní. Tuto sbíhavost a přínos lze označit za nejdůležitější, ale s povšimnutím *dvou základních myšlenek*. Spojitost prací netkví v přístupu k jazyku, jako k odvozenému ze vztahu ke komunitě, ale jako k *nacházejícímu se v toku a vzorci komunikačních událostí*, a v nedílném vztahu k nim (Hymes 1964a: 3-4).

1. Současné práce si všímají pojmu *komunikační chování* z hlediska použití jako situovaného (Hymes 1964a: 4).
2. Také je spojuje *studium komunikační formy a funkce v integrálním vztahu* navzájem (Hymes 1964a: 5).

Z pohledu dlouhodobých trendů jazykového a antropologického myšlení, na jedné straně převládal zájem o autonomii jazykové formy studované lingvistikou, což vedlo k *odchýlení od sociálního kontextu* a to antropologové chápali jako nedostatek relevance. Na druhé straně, nalezneme v historii argument pro *nedílný intelektuální význam* lingvistiky pro obecnou antropologii (Hymes 1964a: 5).

Ty současné pohledy, které předpokládají *odloučení lingvistické formy od kontextu a funkce* a uvedení lingvistiky na piedestal, coby strohý model nepřipravený na řešení úkolů, nejsou určeny k přímému použití etnografií komunikace. To dokumentuje poznámka Leonarda Bloomfielda: „Pokud žebrák říká: „*Mám hlad*“ aby získal jídlo, a dítě, aby zabránilo odchodu do postele, pak lingvistika se zabývá tím, co je stejné na těchto událostech“. (Hymes 1974b: 434) To odvozuje z kontextu. Etnografie komunikace se musí snažit nedělit komunikační událost, odtrhnutím *formy sdělení od kontextu užití*. Musí udržet vícečlennou hierarchii vztahů mezi *zprávou a kontextem* v zorném poli. (Hymes 1964a: 6).

3.4 Požadavky na pojetí obecné oblasti zájmu

Odpovídající pojetí obecné oblasti zájmu, pod jakýmkoli názvem, musí splňovat následující podmínky.

1. Pokud jde o vztahy mezi lingvistikou a jiným systematickým studiem kódů na jedné straně, a etnografií jako obecnějším zájmem na straně druhé: (viz. Tabulka 2, první sloupec).

2. Pokud jde o teoretické zaměření, musí dojít ke změnám v důrazu a primátu s ohledem na množství rysů myšlenek týkajících se jazykové charakteristiky lingvistiky a antropologie: (viz. Tabulka 2, druhý sloupec).

Tabulka 2

Pojetí obecné oblasti zájmu „etnografie řeči“ Della Hymese (Hymes 1964a: 11)

1.	Body	2.
usilovat o metodologickou kongruenci a spojitost mezi oblastmi analýzy	a	struktura, nebo systém, řeči (la parole), spíše než jazykový kód (la langue)
specifika komunikačních prostředků a cílů by měla být uchovávána vzájemně na zřeteli	b	funkce jako spolehlivá struktura, spíše než funkce jako sekundární nebo nestřežená referenční funkce v rámci, které je ke struktuře jazykového kódu obvykle přistupováno ale jako jedna mezi pluralitou funkcí
hledání vztahů pohledem ze struktur kódů je druhořadé, oproti pohledu ze struktur komunit, událostí, osobností a podobně.	c	různé funkce jako zaručující různé strukturální perspektivy a organizace
překonání mezer analýzy kódů a kontextů rozšířením na vzorcování kódů v použití, jako textů a rutin, a vzorcování událostí jako kontextů pro takové použití	d	funkce samotné garantované v etnografickém kontextu, spíše než předpokládané nebo připisované
	e	rozmanitost, a ne univerzální identita funkcí jazyka a dalších komunikačních prostředků
	f	komunita nebo jiný kontext, spíše než kód, jako výchozí bod
	g	přiměřenost formálních prvků a zpráv, spíše než jejich nahodilost, v přijímání primární pozornosti
	h	obecně, místo, hranice, a organizace jazyka a dalších komunikačních prostředků ve společenství mají být přijata jako problematické
	i	

Stručně řečeno, zdůraznění a nadřazenost řeči nad kódem; funkce nad strukturou; kontextu nad zprávou; etnograficky vhodného nad etnologicky svévolným, ale vzájemné vztahy vždy klíčové, takže je možné nejen zobecnit zvláštnosti, ale také konkretizovat obecnosti (Hymes 1964a: 11).

Práce přispívající ke studiu komunikace v etnografickém duchu pravděpodobné nebudou zdvojovat podobné existující práce pod záštitou jiného disciplinárního názvu. *Úzké vazby mezi etnografií a deskriptivní lingvistikou na jedné straně, a mezi etnografií a různými perspektivami etnologie a sociální antropologie na straně druhé; praktikování zúčastněného pozorování; a hodnoty umístěné ve specifikách kulturního života a pohledu ostatních účastníků komunikace, to je etnografie -* takové vlastnosti jsou schopné zajistit dvě rozlišovací charakteristiky.

1. Je pravděpodobné, že dojde k *více rovnostářskému rozdělení* podrobného zájmu mezi složkami komunikace. Tedy kromě účastníků a obsahů zpráv i žánry související s kanály, jazykové kódy, a umístění.

2. S ohledem na konkrétní účastníky, antropolog sdílí pohled, že *neexistuje něco jako masy, ale pouze způsoby jak nazírat na lidi jako masy*. Nenazírá při komunikaci na členy komunity, jako na objekty přesvědčování a manipulace, ale jako na potenciální zdroje znalostí a vhledu (Hymes 1964a: 11-12).

Nezdá se, že by antropologové upřednostňovali výrazy jako „*pragmatika*“ nebo hybridy mimo vzorcovou nabídku „*-lingvistika*“, před termínem „*etnografie řeči*“. Příklad uvádí Williams v obecnějším kontextu jako skutečnost, že (Hymes 1964a: 12) „*naš slovník, jazyk, který používáme pro zkoumání a projednávání našich činů, není sekundární faktor, ale praktický a radikální prvek sám o sobě* (Williams 1960: 9-10).

4 SOUVISEJÍCÍ KONCEPCE

4.1 Distinktivnost etnografie řeči

Etnografie řeči má poměrně krátkou historii. Její vznik, jako programové koncepce, umisťujeme do roku 1962, kdy byla publikována Dell Hymesova klíčová esej „*The Ethnography of Speaking*“. Stejně jako u každé takové oblasti šetření, však *můžeme určit mnoho předchůdců a mnoho prací, které jsou doplňující nebo sbíhavé s etnografií řeči*. Co je ovšem nutné zdůraznit, že Hymesova koncepce reflektuje tyto související práce, tam kde se jeví jako užitečné nebo nezbytné, ale *zachovává distinktivnost etnografie řeči jako oblasti výzkumu* (Bauman, Sherzer 1975: 95). Tato rozlišovací způsobilost etnografie řeči je tedy jakýmsi hlavním pohledem či přístupem v rámci lingvistické antropologie. Představuje zvláštní zájmy etnografie řeči z hlediska její komplementarity k ostatním částem lingvistické antropologie s odkazem na řadu širších disciplinárních zájmů (Bauman, Sherzer 1975: 98).

4.2 Ferdinand de Saussure - vznik strukturalismu

Ferdinand de Saussure, zakladatel strukturalismu je často označován za otce moderní lingvistiky. Jeho „*Kurs obecné lingvistiky*“ formuloval některé koncepce, které se pro lingvistické chápání jazyka staly klíčovými. (Pokorný 2010: 28). Především *diachronní* a *synchronní* přístup k jazyku a teorie o protikladu „*langue*“, jazyk a „*parole*“, promluva. Dále dělení vztahu mezi jazykovými znaky na dva základní druhy - *syntagmatické* a *paradigmatické*. Teorie jazykového znaku, který chápe jako spojení dvou složek - *pojmem, označovaný, „signifié“ a zvukový obraz, označující, „signifiant“*. (Černý 1996: 133-140). Slovo, jako jazykový znak je pro něj „*dvojjediná psychická realita*“, která je založena na nerozlučném spojení abstraktního pojmu s jeho akustickou podobou. (Panov 1987: 86). Jazykový znak má tři základní vlastnosti: arbitrárnost, lineárnost a diskontinuitu neboli diskrétnost (Černý 1996: 141-143).

Není bez zajímavosti, že postavení lingvistiky ve vztahu k ostatním vědním oborům objasňuje teorii o *sémiologii*, nauce, která studuje život znaků uvnitř společnosti, kde lingvistika je jednou z jejích složek. Tím ji zařadil mezi společenské vědy, což byl tehdy průkopnický čin. Šlo ovšem o málo propracovanou teorii, v níž sice autor pojednal o *sémiologii*, jako o celku, ale potom se prakticky zabýval pouze lingvistikou. (Černý 1996: 139) Naopak Saussurův přístup k jazyku jako k systému, tedy jako k *formě* a ne k *substanci* (Černý 1996: 137) umožnil studium jazyka v pojmech samotné lingvistiky, nezávisle na jeho vývoji a vztazích s vnějšími doménami, jako je kultura nebo společnost. Saussure říká: „Sama o sobě je myšlenka jako mlhovina, kde nic není nutně vymezeno. Předem dané ideje neexistují a nic není zřetelného před objevením jazyka.“ (Saussure 1996: 139). Jeho záměrem bylo definovat pravý předmět lingvistiky, kterým je, jak sám napsal, „jazyk uvažovaný sám o sobě a pro sebe“. Jeho vliv na lingvistickou antropologii byl proto nepřímý, nicméně velice podstatný (Pokorný 2010: 28).

Na tyto myšlenky navázaly rovněž četné směry moderní jazykovědy, které zdůrazňují pojem funkce jazykových jevů natolik, že se hovoří o tzv. funkční lingvistice. (Černý 1996: 137) Zatímco kodaňský strukturalismus - *glosematika*, reprezentovaný Louisem Hjelmslevem, až přehnaně zdůrazňoval formální stránku jazyka, pro pražský strukturalismus hrála rozhodující roli pojem funkce. To jej přivedlo i ke zkoumání obecných sémiotických otázek, stylu a těch aspektů řeči, které patřily spíše do oblasti promluvy. Stal se tak inspirací některých pozdějších směrů, které ryzí formalismus jiných strukturalistických škol neuspokojoval. Mezi nejvlivnější členy pražského strukturalismu patřil Roman Jakobson, úzce spolupracující s Claudem Levi-Straussem, který uvedl strukturalismus do antropologie. Saussurův strukturalismus je ovšem spojován také s vývojem ke stále většímu formalismu, který vyvrcholil vznikem generativismu a který způsobil rozdělení studia jazyka a kultury (Pokorný 2010: 29).

4.3 Jazyková relativita – hypotéza Sapira a Whorfa

Jazyková hypotéza relativity, předpoklad že určitý jazyk, kterým mluvíme, ovlivňuje způsob, jakým uvažujeme o realitě, představuje jednu část širší otázky, jak jazyk ovlivňuje myšlení. Jde tedy o hypotézu, že konkrétní jazyk, ovlivňuje způsob, jakým přemýšlíme o realitě. Existující empirické přístupy jsou rozděleny do tří typů. 1. Strukturálně zaměřené přístupy začínají s jazykovými rozdíly a ptají se po jejich dopadech na myšlení. 2. Oblastně zaměřené přístupy začínají se zakoušením reality a zjišťují, jak ji různé jazyky kódují. 3. Přístupy zaměřené na chování začínají s praktickými zájmy a hledají vysvětlení v jazyce (Lucy 1997: 291). Z tohoto pohledu, jazyk, myšlení a kultury jsou hluboce svázány tak, že každý jazyk může být asociován s odlišným pohledem na svět.

Za přímého předchůdce teorie „*jazykového relativismu*“ je považován americký antropolog Franz Boas, který zavedl do etnologie a antropologie empirické metody a poukázal už na některé rozdíly mezi vyjadřováním téhož obsahu v evropských jazycích a v některých jazycích indiánských (Černý 1996: 405). Na výzkum jazyka se začali orientovat v první polovině 20. století američtí kulturní antropologové Edward Sapir a Benjamin Lee Whorf (Soukup 2009: 98).

Edward Sapir byl vynikající lingvista, antropolog, etnolog, kulturní historik, a zasloužil se spolu s Boasem²² o moderní systematický výzkum indiánských jazyků. Je pokládán za inspirátora pozdější „hypotézy Sapira a Whorfa“. Ve svých pracích došel postupně k těmto názorům: 1. Mateřský jazyk je na jedné straně společenský výtvar, který odráží objektivní realitu, na druhé straně jakožto systém, v němž jsme vychováni a v němž od útlého dětství myslíme, ovlivňuje náš způsob chápání vnějšího světa. 2. Lidé vychovaní v různých jazykových prostředích různě vnímají okolní svět, protože jazyky se mezi sebou liší, neboť jsou odrazem různých prostředí. 3. Lidé poznávají svět jen

²² (jehož byl žákem)

prostřednictvím některého jazyka, a proto světy, v nichž žijí různá společenství, jsou různé světy, nikoli jenom týž svět popsánými různými etiketami (Černý 1996: 405). Sapir kladl velký důraz na formální celistvost jazyka jako symbolického systému a rozpracoval i Boasovu myšlenku o implicitní klasifikaci zkušenosti jeho prostřednictvím (Soukup 2009: 98). „Samotná zkušenost je umístěna ve vědomí jedince a je, přesně řečeno, nekomunikovatelná. Aby se stala komunikovatelnou, musí být vztažena ke třídě, která je tiše přijata komunitou jako sdílená“ (Sapir 2004: 12).

Ale to, co upoutalo pozornost velmi mnoha vědců a na několik desetiletí inspirovalo aktivní výzkum, byl hlavně jeden odstavec v referátu, který Sapir v roce 1928 pronesl na vědeckém shromáždění v New Yorku a kterého se zúčastnili jak lingvisté, tak antropologové: (Salzmann 1997: 94). „V jistém smyslu je struktura kulturních vzorců civilizace zaznamenána v jazyce, který tu civilizaci vyjadřuje... Jazyk je průvodcem po „společenské skutečnosti“. Ačkoli se o jazyce obvykle nesoudí, že je zvláště zajímavý pro badatele ve vědě o společnosti, silně podmiňuje celé naše myšlení o společenských problémech a procesech. Lidské bytosti nežijí samy v objektivním světě, ani samy ve světě společenské činnosti, jak se to obvykle chápá, ale jsou z velké části vydány napospas tomu určitému jazyku, který se v jejich společnosti stal vyjadřovacím prostředkem... Podstata věci je v tom, že „skutečný svět“ je z velké části neuvědoměle vystavěn na jazykových zvyklostech skupiny. Žádné dva jazyky nejsou nikdy dost podobné, abychom o nich mohli soudit, že reprezentují stejnou společenskou realitu. Světy, v nichž různé společnosti žijí, jsou různé světy, nikoli jen týž svět, opatřený různými nálepkami“ (Sapir 1968: 161-162).

Sapirovy názory dále rozvedl a radikalizoval jeho žák Benjamin Lee Whorf, který je považován za hlavního propagátora hypotézy Sapira a Whorfa či teorie „jazykového relativismu“. Se Sapirem se sešel v roce 1928 a tehdy se začal intenzivně zabývat lingvistikou (Černý 1996: 405).

Tvrdí, že „uživatelé zřetelně různých gramatik jsou svými gramatikami směřováni k různým typům pozorování a proto nejsou jako pozorovatelé stejní, ale musí dospět k poněkud odlišným pohledům na svět“ (Whorf 1940: 61; cit. In Salzman 1997: 95). V těchto pasážích Whorf předkládá dva principy: princip jazykového determinismu, podle něhož způsob, jak myslíme, je determinován jazykem, kterým mluvíme, a princip jazykové relativity, podle něhož rozdíly mezi jazyky se musí odrážet v rozdílech světového názoru jejich mluvčích (Salzman 1997: 95). Zajímavý je jeho postřeh o „sémantické“ příčině požárů chemických továren. Zákaz kouření se překračoval v místech skladiště, kde byly umístěny prázdné sudy, i když ty byly více nebezpečné než plné. (Černý 1996: 405).

Whorf se od Sapira liší ve třech ohledech: a) klade důraz na rozdíly gramatické, zatímco Sapir podtrhoval zvláště rozdíly ve slovní zásobě; b) pokouší se ověřit Sapirovy teoretické názory v praxi, tj. podpořit je dostatečným empirickým materiálem; c) značně Sapirovy myšlenky radikalizuje, tj. vydává je za absolutně platné i tam, kde Sapir připouštěl také možnost jiného řešení (Černý 1996: 407). Kritikové napadali Whorfa za radikalizaci Sapirových mírnějších tezí. Tak např. pokud jde o existenci objektivní reality či objektivního světa, Sapir připouštěl, že jazyk odráží tuto objektivní realitu, i když zároveň může zpět působit na její chápání a interpretaci. Naproti tomu Whorf s objektivním světem prakticky vůbec nepočítá a zdůrazňuje pouze *různost světů* - mikrokosmů, v nichž žijeme díky různým jazykům, jejichž prostřednictvím si je vytváříme. Tento rozdíl je významný, neboť kritikové objevují u Sapira např. četné materialistické prvky, zatímco Whorf bývá často obviňován z idealismu, zvláště proto, že jeho krajní relativismus popírá možnost existence objektivní pravdy. Jeho zásluhou je však nesporně to, že se pokusil na konkrétním materiálu Sapirovy teoretické úvahy prokázat (Černý 1996: 407).

Ve třicátých letech 20. století vyústily názory Sapira a Whorfa ve formulování hypotézy jazykového relativismu, která je dnes označována

také jako Sapir-Whorfova hypotéza. Podle Sapira a Whorfa není jazyk sérií různých etiket pro stejnou realitu, ale různé jazyky tvoří samostatné sociokulturní světy. Gramatika a slovní zásoba představují filtr, jehož prostřednictvím vnímáme svět a interpretujeme jej. Gramatika a slovní zásoba ovlivňují naše myšlení a vnímání. Tato hypotéza má dvě varianty - silnou a slabou. Silná varianta tvrdí, že jazyk determinuje lidské chování a myšlení. Slabá varianta předpokládá pouze korelační vztah mezi jazykem a kulturou - mentální struktury jazyka a struktury kultury korelují (Vrhel 1981: 36).

Označení hypotéza není podle některých názorů správné, protože sám Whorf (1974) mluvil v souvislosti s jazykovou relativitou nikoli o hypotéze, ale o principu. Jeho formulaci lze najít v článku „*Science and Linguistics*“ z roku 1940. Můžeme se pokusit některé problémy s hodnocením Whorfa a jeho názorů vyjasnit tím, že hypotézu a princip jazykové relativity jasně rozlišíme. Whorfův princip jazykové relativity, rozdíl mezi konceptuálními systémy různých jazyků, nepotřebuje jinou než lingvistickou evidenci. Hypotéza jazykové relativity, myšlenka, že struktura jazyka ovlivňuje i jiné aspekty lidského chování, myšlení a kultury, ano. Jazykový determinismus, třebaže je mu často přisuzován, zdá se, Whorf nikdy nezastával (Pokorný 2010: 34, 36, 39).

Závěry ke kterým Sapir a Whorf dospěli, často potvrzují bilingvní jedinci, kteří uvádějí, že jednoduše neumějí stejnou myšlenku adekvátně převést z jednoho jazyka do druhého (Soukup 2009: 100). To, co vyplývá z Whorfovy hypotézy o jazykové relativitě a determinismu, je závažné. Jestliže jsou světový názor a chování lidí významně ovlivněny strukturou jazyka, kterým hovoří, a jestliže se jazyky svou strukturou liší, pak možnost mezikulturní komunikace a porozumění je pravděpodobně značně oslabená, pokud je vůbec uskutečnitelná. Proto se Whorfovým myšlenkám dostalo značné pozornosti a po druhé světové válce vybudily po řadu let mnoho diskusí. Z dnešního hlediska se však ukazuje, že

Whorf ve své hypotéze nadsazoval (Salzmann 1997: 96). I tuto nadsázku rozkrývá Hymes v pojetí druhé jazykové relativity.

4.4 Noam Chomsky – Generativní mluvnice

Americký lingvista Noam Chomsky je zakladatelem jazykovědné školy *generativní a transformační mluvnice*. Termín generativní znamená, že jde o takový druh mluvnice, která se dívá na jazyk jako na tvůrčí proces, v němž se jednotlivé věty generují podle předem daných pravidel. *Souhrn těchto pravidel považuje za gramatiku jazyka*. Pravidel i jazykových jednotek je podle něho omezený počet, umožňují však generovat neomezené množství vět dle potřeby mluvčího (Černý 1996: 218-219). Gramatika ve smyslu jazykovém má být popisem ideální vnitřní kompetence mluvčího. Jestliže gramatika bezchybně vyjadřuje - jinak řečeno, pokud nezávisí na inteligenci čtenáře, můžeme ji nazývat generativní gramatikou (Chomsky 1965: 4).

Při pokusu formalizovat popis gramatiky, tj. popsat ji pomocí symbolů, se Chomsky snaží o maximální zjednodušení takového popisu. Proto zavádí pojem „*jádrových vět*²³“, tj. několika základních jednoduchých vět, z nichž jsou všechny ostatní věty a všechna souvětí odvozeny pomocí *transformačních pravidel*. Proto se jeho teorie nazývá generativní a transformační mluvnice (Černý 1996: 219).

Kreativita jazyka, která umožňuje nezávisle na kontextu vytvořit libovolný počet libovolně dlouhých vět, se dá podle Chomského vysvětlit jedině tak, že jazyková pravidla, kterými se věty tvoří, existují nejen jako součást lingvistického popisu, ale přímo v mysli mluvčího jako tzv. *jazyková kompetence* (Pokorný 2010: 40).

Podle Chomského má každý člověk vrozenou schopnost k ovládnutí gramatiky kteréhokoli jazyka. Tato schopnost pravděpodobně

²³ (kernel sentences)

vyplývá z možnosti vytvářet v mozku určitá spojení a vztahy. Když normální dítě slyší ve svém okolí stále se opakující věty určitého jazyka, zvolí si takový gramatický systém, který je nejvhodnější pro příslušný jazyk. Jakmile dítě zvládne daný jazyk, může vytvářet neomezené množství vět tohoto jazyka. Kompetence každého mluvčího je právě tato neohraničená možnost vytvářet nové věty příslušného jazyka (Černý 1996: 227-228) Jako důkaz uvádí, že převážná většina vět, tvořených dětmi, jsou věty nové, původní, a nikoli pouze opakované. V této souvislosti mluví o kompetenci jako o tvůrčí duchovní složce (Černý 1996: 228).

Tudíž vytváříme základní rozlišení kompetence, jazykové znalosti mluvčího a posluchače, a performance, běžného použití jazyka v konkrétní situaci. Pouze v ideální situaci je performance přímým obrazem kompetence. Kompetence mluvčího je neohraničená možnost vytvářet nové věty příslušného jazyka. V protikladu ke kompetenci je performance souhrn skutečných, konkrétních jazykových projevů mluvčího. (Chomsky 1965: 4).

Kompetence je na rozdíl od Saussurovského paradigmatu ryze individuální a ve vztahu k řeči primární. Vše ostatní se stalo součástí performance a sociologický nebo kulturní kontext jazyka byl odsunut do pozadí (Pokorný 2010: 40). V protikladu ke kompetenci je „*performance*“ souhrn skutečných konkrétních jazykových projevů mluvčího. Je do značné míry závislá na kompetenci, avšak zároveň je silně ovlivněna různými mimojazykovými faktory, jako je omezená kapacita paměti, nedbalost či roztržitost mluvčího apod. Tyto faktory znemožňují, aby „*performance*²⁴“ byla věrnou kopií kompetence²⁵ (Černý 1996: 228).

Chomský položil základy nového směru, označovaného jako generativismus nebo formalistická lingvistika, která se snaží popsat

²⁴ (výkon, provedení)

²⁵ (neomezené tvůrčí schopnosti mluvčího)

jazykovou kompetenci, de facto zredukovanou na syntaktická pravidla, a její univerzální základy. Podle Chomského, si děti osvojí jazykovou kompetenci rychleji, než by se dalo vysvětlit pouhým učením. Základy jazyka, tzv. *univerzální gramatika*, proto musí být vrozené a nezávislé na kultuře, společnosti i obecných kognitivních schopnostech (Pokorný 2010: 41).

Vedle tradiční lingvistické teorie bylo jasně vymezeno, že jedna z vlastností společná pro všechny jazyky je jejich „*kreativní*“ aspekt. Takto podstatná vlastnost určuje, že jazyk poskytuje způsoby vyjádření nekonečně mnoha myšlenek a při vhodné reakci v nekonečném okruhu nových situací. Gramatika příslušného jazyka, potom, musí být doplněna *univerzální gramatikou*, která zastupuje kreativní aspekt v použití jazyka a vyjadřuje hluboce zakořeněná pravidla, která byvše univerzální, jsou oproštěny gramatiky jako takové. Proto je gramatice vlastní probírat pouze výjimky a nepravidelnosti v každém detailu a to pouze v případě, kdy je doplněna univerzální gramatikou. Moderní lingvistiky, bohužel, nejasně rozeznaly nutnost doplnění „dané gramatiky“ jazyka univerzální gramatikou pokud to poslouží k dosažení přesnosti popisu. Studium univerzální gramatiky bylo v podstatě obecně odmítnuto, jako zavádějící a jak bylo zmíněno výše, neobjevil se žádný pokus vypořádat se s kreativním aspektem použití jazyka (Chomsky 1965: 6).

Řada lingvistů věřila, že Chomského paradigma jim umožní lépe pochopit vztah mezi myslí a jazykem. Mnozí však došli k závěru, že perspektiva generativismu je příliš úzká. Abstraktní jazyková znalost v Chomského podání se jevila jako zcela oddělená od ostatních kognitivních schopností, sociokulturního prostředí, neurologie a vlastně nezávislá i na komunikaci samotné. Pokusy aplikovat generativistické metody na sémantiku neuspěly a spory mezi různými směry lingvistiky se vyostřily natolik, že si vysloužily označení „lingvistické války“ (Pokorný 2010: 41).

5 ETNOGRAFIE KOMUNIKACE

5.1 Definice Etnografie řeči / komunikace

Jan Pokorný nenahlíží na Etnografii komunikace, jako na samostatný obor, ale chápe ji jako významný směr lingvistické antropologie. Společně s principem jazykové relativity známé hlavně pod označením hypotéza Sapira a Whorfa ji řadí k dvěma hlavním směrům Lingvistické antropologie, které zašly nejdále v hledání souvislostí mezi jazykem a kulturou v rámci výzkumu kulturní diverzity. (Pokorný 2010: 8).

Miroslav Černý vidí hlavní přínos Etnografie komunikace v rozpracování a potvrzení teze o zakotvení komunikačního chování - řečové činnosti - v kontextu kultury a společnosti. On mluví o Etnografii řeči již jako o disciplíně. „Oproti sociolingvistice, s níž je často srovnávána, a někdy dokonce považována za jednu z jejích čtyř hlavních součástí, jde o disciplínu obsáhlejší, i když názory se různí, neboť zkoumá nejen vztah verbální interakce k sociálním proměnným, ale také k jevům kulturním“ (Černý 2009: 61).

Martin Soukup v souvislosti s Etnografií řeči používá obecnějších termínů, konkrétně specializovaná oblast výzkumu jazyka: Specializované oblasti výzkumu jazyka v sociokulturním kontextu představují především sociolingvistika a etnografie řeči,...“ (Soukup 2009: 105).

Zda můžeme nahlížet na etnografii řeči jako na svébytnou disciplínu, či spíše jako na určitý směr vyššího oborového celku nám pomůže objasnit i pohled socio-psychologického zkoumání kultur. Je uváděn jako doplněk již zmíněných pohledů na obor, tedy lingvisticko-antropologického u Pokorného a Černého a kulturně antropologického v případě Soukupa. Jan Průcha (2007) ve své knize „Interkulturní psychologie“ používá opět odlišné zařazení v rámci lingvistické

antropologie: „V rámci těchto disciplín se vytvořilo specifické výzkumné pole nazývané etnografie komunikace,...“ (Průcha 2007: 34).

Jako poslední, ale ne nejméně významné uvedeme zařazení Zdeňka Salzmanna, který za předmět etnografie komunikace pokládá ráz a funkce komunikačního chování v kontextu kultury a společnosti: „Vzhledem k tomu, že tento relativně nový obor se zaměřuje na ty aspekty lidského chování, v nichž se komunikace setkává s kulturou, výzkum etnografie komunikace přispívá k interdisciplinárnímu studiu. Dnes se všeobecně uznává, že studium tohoto druhu má pro moderní vědu stále větší význam. Někteří vědci považují etnografii komunikace za jednu z několika oblastí sociolingvistického výzkumu. Jiní tvrdí, že etnografie komunikace, jakožto studium komunikačního chování ve vztahu k sociokulturním proměnným spojeným s lidskou interakcí, je širší a obsáhlejší než sociolingvistika.“ (Salzmann 1997: 125).

Vidíme tedy, že oborové zařazení etnografie komunikace není ještě zcela ujasněno a lze na něj nahlížet různě. Buď jako na významný směr lingvistické antropologie (Pokorný), disciplínu (Černý), specializovanou oblast výzkumu jazyka (Soukup), specifické výzkumné pole lingvistické antropologie (Pokorný) či obor (Salzmann). Nelze si ovšem nevšimnout úzké vazby etnografie komunikace a lingvistické antropologie, ať už jako dvou samostatných disciplín či etnografie komunikace jako podoboru lingvistické antropologie. Tato provázanost s lingvistickou antropologií dostává etnografii komunikace do pozice, kdy i ona se musí oborovou náplní odlišit od lingvistiky. Patrně hlavní charakteristikou Etnografie řeči je již několikrát zmiňovaná souvislost mezi jazykem a kulturou neboli zakotvení komunikačního chování v kontextu kultury a společnosti stejně tak výzkumu jazyka v sociokulturním kontextu. Nesmíme současně zapomenout na její výraznou interdisciplinaritu, nejvíce zřetelnou ve sbližení se sociolingvistikou, pro sdílené pole zájmů. To vše podpořeno etnografickým přístupem ke sběru dat včele s terénním výzkumem.

Pro úplnost uvedme dvě definice, lišící se v rozsahu popisu. Jednu encyklopedickou Soukupovu a solidní, pěkně shrnující Dittmarovu i když jako součást jeho metodologického paradigmatu sociolingvistiky.

Etnografie řeči zkoumá funkce a modely řečových aktů v konkrétní sociální situaci a kulturním kontextu. Jejím cílem je vysvětlit zákonitosti volby určité varianty řečového chování a odhalit pravidla, jimiž se řídí. (Soukup 2000: 81)

Etnografie komunikace navazuje na americkou antropologickou tradici a je spjata s dílem Della Hymese. Obecným programem etnografie komunikace je studium komunikační kompetence, tj. souboru všech znalostí, které umožňují mluvčímu, aby mohl komunikovat v určitém jazykovém společenství. Tento soubor nezahrnuje pouze znalost jazyka, tzv. jazykovou kompetenci, která je tradičním předmětem strukturní, respektive generativní lingvistiky, ale znalost toho, jak užívat jazyk v nejrůznějších komunikačních situacích. V etnografii komunikace jde tedy například o zúčastněné pozorování a zjišťování toho, kdy se hovoří, kdy se mlčí, o jakém tématu se hovoří a s kým, respektive o čem se vůbec nehovoří (jazykové tabu), jaká varieta jazyka se v dané situaci používá (angličtina nebo domorodý dialekt), jaký efekt lze v rozhovoru dosáhnout přechodem od jednoho jazyka k druhému apod. (Nekvapil 2002: 408).

5.2 Druhá jazyková relativita a komunikační kompetence

Jazyková hypotéza relativity tvoří část obecné otázky, jak jazyk ovlivňuje myšlení. Potenciální vlivy lze klasifikovat do tří typů a úrovní. První, sémiotická úroveň se týká toho, jak mluvení jakýmkoli přirozeným jazykem vůbec může ovlivnit myšlení. Otázkou je, zda kód obsahující symbolické složky (oproti jazyku pouze s ikonicko-indexovými prvky) přetváří myšlení. Pokud ano, můžeme mluvit o sémiotické teorii relativity myšlení s ohledem na jiné živočišné druhy postrádající takový kód.

Druhá, strukturální úroveň, se týká toho, jak mluvení jedním nebo více konkrétními přirozenými jazyky (např. hopijština oproti angličtině) může ovlivnit myšlení. Otázkou je, zda odlišné morfologické konfigurace významu ovlivňují přemýšlení o realitě. Pokud ano, můžeme hovořit o strukturální relativitě myšlení s ohledem na mluvčí používající jiný jazyk. Tato úroveň je tradičně spojována s termínem jazykové relativity. Třetí, funkční úroveň, se ptá, zda použití jazyka konkrétním způsobem (např. vzděláváním) může ovlivnit myšlení. Otázkou je, zda diskursivní praktiky ovlivňují myšlení buď modulací strukturálních vlivů, nebo přímo ovlivňuje výklad interakčního kontextu. Pokud ano, můžeme hovořit o funkční relativitě myšlení s ohledem na mluvčí používající jazyk odlišně. Tato úroveň byla předmětem zvláštního zájmu v druhé polovině tohoto století s rostoucím zájmem o diskurz na úrovni analýzy jazyka, a proto k ní může být také vhodně odkazováno jako k diskursivní teorii relativity (Lucy 1997: 291).

V průběhu let, původní konceptualizace jazykové relativity byla často přeformulována nebo rozšířena o nové výzkumné otázky. Například, Hymes rozšířil pojem jazykové relativity tak, aby zahrnovala nejen způsoby, kterými jazyková struktura může ovlivnit naše vnímání světa, ale také způsob, jakým kulturní vzorce, například, specifické kulturní aktivity, mohou ovlivnit použití jazyka a určit funkce jazyka v sociálním životě. Tento druhý typ jazykové relativity upozorňuje na užívání jazyka a kulturních hodnot spojených s takovými použitími. Společenství se liší v tom, jakým způsobem používají a jak si cení jmen, ticha, nebo vyprávění tradičních příběhů a mýtů. (Duranti 2009: 15)

Etnografie řeči se zabývá v první řadě vzorci a funkcemi řeči, které organizují používání jazyka při vedení společenského života. Základním předpokladem etnografie řeči, v souladu s jeho kořeny v antropologii, je v zásadě relativistická, chápající řeč, jako vycházející ze vzorců uvnitř každé společnosti kulturně specifických a mezikulturně proměnlivých.

Tento relativismus přesahuje rámec tradičního lingvistického relativismu, který zastává názor, že všechny jazyky, bez ohledu na to, jak se od sebe mohou lišit ve struktuře, jsou stejně schopné sloužit ke komunikačním účelům jejich mluvčích. Základy etnografie řeči jsou postaveny spíše na předpokladu, že variabilita jazykových struktur napříč jazyky je pouze částí našeho zájmu o bytí lingvistických antropologů; musíme prozkoumat i mezikulturní variabilitu vzorců, které zajišťují užívání jazyka při mluvení a funkce, které jsou zprostředkovány mluvou ve společnosti. Tyto vzorce a funkce mají být objeveny prostřednictvím etnografie (Bauman, Sherzer 1975: 98).

Tuto oblast výzkumu, rozdílných norem (vzorců), které se týkají vyjadřování v jazyce, D. Hymes nazývá tzv. druhým typem relativity nebo sociolingvistickou relativitou a jak již bylo řečeno, považuje ji za obecnější a primárnější než relativitu strukturní. (Pokorný 2010: 210).

Jazykový relativismus představovaný Humboldtem a Whorfem se přes všechny vývoj nikdy nezbavil kontroverznosti. Tzv. druhý typ jazykové relativity však získal mnohem pevnější postavení, mimo jiné i proto, že se zajímal o oblast, kterou se Chomského generativní lingvistika programově odmítala zabývat. Druhý typ jazykové relativity je termín, pro oblast, která se místo rozdílů ve struktuře jazyků týká primárně rozdílů v jejich funkci, v používání jazyka a jeho vnímání jinými kulturami. Druhá jazyková relativita je významově širší než první a relativizuje samotného Whorfa, který připisoval všem jazykům v podstatě stejnou funkci. Jazykové postoje se tak ukázaly jako přesvědčivější doklad sepětí mezi jazykem a kulturou než gramatické kategorie (Pokorný 2010: 45).

Předpokládat, že rozdíly v jazyce utváří nebo vzájemně působí na rozdíly v pohledu na svět, znamená předpokládat, že funkční role jazyka ve vztahu k pohledu na svět je všude stejná. Antropologická myšlenka skutečně má zcela obecně tendenci předpokládat totožnost nebo rovnocennost funkcí pro jazyk po celém světě. (Hymes 1964a: 19)

Z Hymesova pohledu tedy Chomského jazyková kompetence a Whorfova jazyková relativita představují příliš úzké pojmy, které ignorují širší souvislosti. Hymes je proto nahradil pojmy komunikační kompetence a tzv. druhý typ jazykové relativity či sociolingvistická relativita (Pokorný 2010:46).

Zejména s ohledem na Sapir-Whorfovou hypotézu, je nezbytné si uvědomit, že Whorfův druh jazykové relativity je sekundární, a závislý na primární sociolingvistické relativitě, té která představuje diferenciální zapojení jazyků ve společenském životě. Například, popis jazyka může ukazovat, že vyjadřuje určitý kognitivní (poznávací) styl, snad implicitní (obsažené) metafyzické předpoklady, ale to jakou šanci jazyk má, aby udělal dojem na jednotlivce, a chování bude záviset na stupni a struktuře (*pattern*) jeho přijetí do komunikačních událostí. Příklad se jeví jasně v oblasti dvojjazyčnosti; neočekáváme že, Bengálci používající angličtinu jako čtvrtý jazyk pro určité účely obchodování, tak činní pod hlubokým vlivem pohledu na svět jeho syntaxí. Je nutné si uvědomit, že jednojazyčné situace jsou také problematické. Ne všichni lidé a všude používají jazyk ve stejné míře, ve stejných situacích, nebo pro stejné záležitosti; někteří lidé se zaměřují na jazyk více než ostatní. Tyto rozdíly v umístění jazyka v komunikačním systému lidí nemohou být předpokládány, že jsou bez vlivu na hloubku jazykového vlivu na takové věci, jako je pohled na svět (Hymes 1964a: 20).

Podle Hymese je třeba relativizovat samu jazykovou relativitu, protože role jazyka je v každé společnosti jiná. Některé kultury se snaží racionalizovat a systematizovat pohled na svět pomocí jazyka, zatímco jiné nemají o tuto funkci jazyka žádný velký zájem. V některých kulturách je jazyk hlavním nástrojem navazování a udržování společenského kontaktu, prostředkem získávání společenské prestiže a politické moci, zatímco jiné používání jazyka a řeči v mnoha kontextech spíše potlačují (Pokorný 2010:46).

Přesněji řečeno, jestliže je jazyk brán jako nástroj pro třídění zkušenosti, není takovým nástrojem abstraktně. Zůstává otázka, co může být souborem událostí, ve kterém se objevuje kategorizace závisící na jazyku. Ačkoli antropologové někdy mluvili o použití jazyka „pouze“ jako o nástroji komunikace, a kategorizace zkušeností, jako kdyby to byla nadřazená kategorie, role jazyka jako nástroje pro kategorizaci zkušenosti a jeho role jako nástroje komunikace nemohou být tak odděleny, neboť jsou v sobě obsaženy. To platí ještě více, pokud jazyk, jak se často stává, poskytuje alternativní způsoby pro třídění stejné zkušenosti, takže vzorce výběru mezi těmito alternativami musí být stanoveny v aktuálním kontextu použití (Hymes 1964: 20).

Relativizovat je podle Hymese třeba také Chomského jazykovou kompetenci. Jazyková kompetence posuzuje řeč pouze z hlediska gramatické správnosti, zatímco pro skutečné mluvčí hraje hlavní roli patřičnost a efektivnost v daném kontextu. Znalost slovníku a gramatických pravidel k úspěšné komunikaci nestačí. Gramatická správnost nejenže nestačí k tomu, aby se z člověka stal kompetentní mluvčí daného jazyka, ale sám její význam a role závisí na kontextu. Porušování jazykových pravidel může mít v určitých situacích společenskou funkci, komunikační kompetence se tak stává důležitější než jazyková/gramatická kompetence (Pokorný 2010:46-47).

Hymes definuje kompetenci jako schopnost, která se nachází v jednotlivých osobách, nikoli v abstraktním systému jazyka. Nelze předpokládat, že formální možnosti systému a individuální znalosti jsou shodné. Kompetenci chápe, jako nejobecnější termín pro schopnosti (*capabilities*) jedince. Kompetence je závislá jak na znalosti (*knowledge*) tak na schopnosti použít (*use*). Kompetence z hlediska chování jedince je definována jako jeden druh performance - Performance A, skutečné chování je performance B (Hymes 1972: 282).

Komunikační kompetence nám umožňuje rozpoznat nejenom gramaticky správný, ale také společensky vhodný způsob vyjádření. Říká nám, kdy mluvit a kdy nikoli, o čem můžeme mluvit, s kým, kde, kdy a jakým způsobem. Jinými slovy se jedná o schopnost používat a interpretovat jazyk společensky a kulturně přiměřeným způsobem. Nejenom mluvčí, ale i výzkumníci proto při studiu jazyka a řeči musí věnovat pozornost vnějším faktorům, jako je kontext řeči, sociální postavení participantů a jejich cíle (Pokorný 2010: 303).

5.3 Nástavba lingvistické antropologie v příkladech

Zvláštní zájem o řeč, nicméně, je zcela v souladu s pokračujícím zájmem v řadě problémů, které byly dlouholetým zájmem v rámci lingvistické antropologie. Z tohoto pohledu, etnografie řeči není až zase tak částí nebo pod-disciplínou lingvistické antropologie, ale výrazný a doplňující přístup k řadě základních a uznávaných zájmů. (Bauman, Sherzer 1975: 96). Příklady uvádí tu nástavbu témat, která dělá z etnografie řeči svébytnou disciplínu, která ale dle Hymesova odkazu nemá posloužit k vymezení další samostatné disciplíny. Pro ostensivní charakter oboru etnografie komunikace, jakožto i lingvistické antropologie a samotné lingvistiky, nebude překvapením, pokud se pokusíme ilustrovat speciálnost přístupu etnografie komunikace na několika příkladech.

Příklad 1. : Jazyková antropologie tradičně inklinovala k popisu jazyků neliterárních národů. Byla hlavním zdrojem popisů fonologických, syntaktických, lexikálních a sémantických systémů „exotických“ jazyků světa. Z mnoha prací věnujících se apačským jazykům jmenujme například základní studii Harryho Hoijera (1945), Sapirova žáka, „*The Apachean Verb*“, která se věnuje této základní složce apačských jazyků pojatých jako jazykové kódy. Etnograf řeči, nicméně, může inklinovat spíše k pátrání, kdy se jazyk nepoužívá vůbec, jak to udělal Keith Basso (1970) ve svém článku o mlčení v kultuře západních Apačů. Basso byl schopen etnograficky určit, že absence mluvení, v západní kultuře Apačů,

je přidružená k sociálním situacím, ve kterých je status kontaktních účastníků poznamenán dvojnácností. Ztrácí se předvídatelnost sociální interakce a mlčení mezi západními Apači je reakcí na nejistoty a nepředvídatelnosti v sociálních vztazích. Tam, kde by lingvistický antropolog studoval gramatická pravidla, kterými se řídí jazyk, etnograf řeči se zabývá kulturními pravidly, kterými je organizováno sociální použití a nepoužití jazyka (Bauman, Sherzer 1975: 95).

Příklad 2. : Dalším tradičním polem zájmu lingvistické antropologie jsou historické vztahy mezi jazyky, opět zejména neliterárních národů. Velkému zájmu se těšilo přejímání jazykových rysů a difuzních, oblastních vzorců. Tak, například, Murray Emeneau (1956) věnuje článek rozsáhlému dokazování lexikálních, fonologických, morfologických, syntaktických výpůjček mezi třemi hlavními jazykovými rodinami Indie (Indo-Aryanské, Dravidianské, a Mundské), které tvoří Indickou jazykovou oblast. Etnografové řeči se také zabývají jazykovou difuzí (šířením) a areálními vzorci. Ale otázky, které pokládají, mají co do činění s druhy skutečných komunikačních podmínek, které jsou nezbytné pro mluvčí vývojově nepříbuzných nebo vzdáleně příbuzných jazyků k nabytí vzájemně předaných rysů jazyka nebo způsobů mluvení. Proto Gumperz a Wilson (1971) přistupují k problému jazykové konvergence podél Indo-Aryanské a Dravidianské hranice v Indii se zaměřením na interakci sociálních skupin v rámci konkrétní vesnice, neboť se liší v rozmanitosti jejich jazykového repertoáru v průběhu přirozeného rozhovoru. Vzorce společenského využití ukazují způsoby evidence pro vzorce jazykové výpůjčky (Bauman, Sherzer 1975: 96-97).

6 METODY ETNOGRAFIE ŘEČI / KOMUNIKACE

V souladu se současnými názory na povahu a účel etnografie, může být etnografie řeči chápána jako výzkum směřující k formulaci popisných teorií řeči jako kulturního systému. Za účelem sestavení těchto teorií, musíme formulovat rozsah věcí, které by nám mohly umožnit pochopit organizaci řeči ve společenském životě, příslušné aspekty řeči jako kulturního systému (Bauman, Sherzer 1975: 98).

6.1 Osmičlenný model komunikačního systému

Hymes se snažil zaplnit mezeru mezi tím, co je obvykle popisováno v gramatikách a tím, co je obvykle popisováno v etnografiích: obě používají řeč jako důkaz jiných vzorců, ani jedna ji nepřináší do centra pozornosti z hlediska jejich vlastních vzorců. Etnografie řeči, v pojetí Hymese, se měla zabývat situacemi a použitími, vzorci a funkcemi řeči jako činnosti samé o sobě. Hymes nastínil rámec pro etnografii řeči, založený na šestičlenném modelu komunikačního systému Romana Jakobsona. (Bauman, Sherzer 1975: 99). Hymes odůvodňuje důležitost modelu pro potřeby etnografické analýzy komunikačních návyků komunity v jejich celku a pro určení toho, co se pokládá za komunikační události a za jejich složky. Komunikační událost se tím stává centrální a jazykový kód je odsunut řečovým aktem ze středu pozornosti. Je zapotřebí nějakého referenčního rámce pro přihlídnutí k několika druhům komponentů spolu přítomných v komunikační události. Užitečného průvodce napomáhajícího rozpoznat příslušnou funkci (Hymes 1964a: 13)

Hymesův model²⁶ se skládá ze sedmi složek, oddělující do dvou částí referenční a situační aspekty toho, co Jakobson označil jako „kontext“. Tak, každá řečová událost²⁷ zahrnuje systematicky provázané

²⁶ Dell Hymesův rozpracovaný model se poprvé objevuje v roce 1962 v jeho esejí „The Ethnography of Speaking“.

²⁷ (speech event)

složky (viz. Tabulka 3). Těmto sedmi prvkům odpovídá sedm druhů funkcí. Tyto funkce jsou přímo propojené s jejich odpovídajícími prvky, a jsou nejsnadněji identifikovatelné v promluvách zaměřených na tyto příslušné prvky²⁸. Hymes zdůrazňuje, že všechny vlastnosti řečové události se mohou účastnit všech funkcí (Bauman, Sherzer 1975: 99).

Tabulka 3

Rozpracovaný šestičlenný model komunikačního systému R. Jakobsona rozšířený o Hymesovu sedmou složku (Bauman, Sherzer 1975: 99).

	Prvky modelu komunikačního systému	Typy funkcí	Prvky modelu v angličtině
1	Odesílatel (Adresující)	Expresivní (Emotivní)	Sender (Addresser)
2	Příjemce (Adresát)	Direktivní (Konativní, Pragmatický, Rétorická, Přesvědčovací)	Receiver (Addressee)
3	Forma sdělení	Poetická	Message Form
4	Kanál	Kontaktní	Channel
5	Kód	Metajazyková	Code
6	Téma	Referenční	Topic
7	Umístění (Scéna, Situace)	Kontextová (Situační)	Setting (Scene, Situation)

Víceméně stejný model, s přidáním osmého prvku, samotné události (řečové), a sofistikovanější dynamický přístup k pojmu funkce, byl představen v úvodu Hymesovy (1964a) publikace s názvem „*The Ethnography of Communication*“, kterou editoval společně s Johnem Gumperzem (Bauman, Sherzer 1975: 99).

Stručně řečeno, (1,2) různé druhy účastníků komunikačních událostí - odesílatelé a příjemci, adresující a adresáti, tlumočníci a mluvčí, a podobně; (3) různé dostupné kanály, a jejich způsoby použití, mluvení, psaní, tisk, bubnování, foukání, pískání, zpěv, pohyby obličeje a těla jako

²⁸ Jakobson stanovil šest faktorů v komunikaci: 1. Mluvčí – expresivní, 2. Adresát – konativní, 3. Obsah – fatická, 4. Kontakt – poetická, 5. Kontext – referenční, 6. Kód – metajazyková. (Pokorný 2010:304)

vizuálně vnímané, vůně, ochutnávky, a hmatové vnímání; (4) různé kódy sdílené různými účastníky, jazykové, parajazykové, kinesické, hudební, a jiné; (5) prostředí (včetně další komunikace), ve kterém je komunikace povolena, nařízena, podporována, zkrácená; (6) formy sdělení, a její žánry, počínaje slovně od věty tvořené jedním morfémem po vzorce a diakritiku sonetů, kázání, výkřiků prodavačů, a jiných organizovaných rutin a stylů; (7) témata a připomínky, kterých se může týkat zpráva; (8) samotné události, jejich druhy a znaky jako celků, to vše musí být určeno odpovídajícím etnografickým způsobem. (Hymes 1964a: 13)

6.2 Model řečové události s-p-e-a-k-i-n-g

Ve speciálním vydání časopisu „*Journal of Social Issues - Problems of Bilingualism*“, editovaném Johnem MacNamarou (1967) a publikovaném v roce 1967, Hymes (1967) představil více přizpůsobené a rozvinuté rámce pro účely etnografie řeči. Sbírnka o dvojjazyčnosti představuje vhodný kontext, pro prezentaci této nové formulace, „*Models of the Interaction of Language and Social Setting*“, jelikož dvojjazyčnost je nejvíce rozeznávanou formou jazykové rozmanitosti v komunitách, a jako taková byla v popředí zájmu etnografie řeči. Tou dobou Hymes pracoval se značným počtem etnografických údajů zaměřených na řeč, mnoho z nich dohledal v obecných etnografiích. Tato práce potvrdila potřebu zdokonalení dřívějšího rámce, aby byl maximálně užitečný pro etnografii řeči. Proto, Hymes přizpůsobil, znovu uspořádal, a rozšířil jeho dřívější model řečové události, věnující pozornost také problému sociálnímu místu²⁹ popisu. Přeformulovaný rámec s-p-e-a-k-i-n-g je kódován mnemotechnicky. Hymes dává jasně najevo, že tato heuristická sada komponent nemůže být nahlížena jako seznam diskrétních prvků a klade důraz na vzájemné vztahy jednotlivých komponent. Tento model interakce jazyka a sociálního prostředí byl později upraven a rozšířen v revidované verzi tohoto článku, ale verze z roku 1967, stejně jako

²⁹ (locus)

předchozí z 1962, jsou ty, které vedly většinu prací etnografie řeči (Bauman, Sherzer 1975: 100).

Tabulka 4

Model interakce jazyka a sociálního prostředí (Bauman, Sherzer 1975: 100).

	set of components	sada prvků
S	Setting, or Scene)	Umístění nebo Scéna)
P	Participants or Personnel	Účastníci nebo Osazenstvo
E	Ends (both goals/purposes and outcomes)	Cíle (jak cíle/účely tak výsledky)
A	Act Characteristics (both the form and the content of what is said)	Vlastnosti jednání (jak forma tak obsah řečeného)
K	Key (tone, manner, or spirit in which an act is done)	Tón či klíč (vyznění, vystupování nebo povaha daného jednání)
I	Instrumentalities (channel and code)	Nástroje (kanál a kód)
N	Norms of Interaction and of Interpretation	Normy interakce a interpretace
G	Genres (categories or types of speech act and speech event).	Žánry (kategorie nebo typy řečových aktů a událostí)

S-p-e-a-k-i-n-g, kde S – situation - situace (zahrnuje „umístění“, tj., čas, místo a další fyzické okolnosti, a „scénu“, tj., psychologické a kulturní vymezení příležitosti), P – participants - účastníci, E – end - cíle (jak výsledky tak záměry), A - act sequence - postup (forma a obsah zprávy), K – key - klíč (tón, způsob např. zda veselý, vysmívající nebo vážný), I - Instrumentalities - nástroje (zahrnující „kanály“: ústní, písemné, atd., „formy projevu“: jazyk, nářečí, varieta, registr, kód apod.), N – norms - normy („normy interakce“, tj., sociální struktura, sociální vztah obecně, „normy interpretace“, tj., systémy víry, rituální kontext, didaktický kontext atd.) a konečně G – genres - žánry (např. „kategorie“, přísloví, hádanka, kletba, modlitba, báseň, mýtus, pohádka, proslov, úvodník atd.) (Gumperz, Hymes 1972: 59-70).

7 HLAVNÍ ZÁJMY

Tak jak byla etnografie řeči praktikována v letech od vzniku oboru, objevilo se pro ni několik zásadních zájmů. Jedním z nich bylo *objasnění komplexního systému zdrojů dostupných a využívaných členy společenství při provádění řeči*. To umožnil odklon od tradičního přístupu jazykových a kulturních studií, jedna kultura, společnost = jedno jednotné jazykové pojetí. Empirické studie odhalují pestrou škálu zdrojů, jež se používají při tvorbě situované promluvy (Bauman, Sherzer 1975: 103).

7.1 Prostředky řeči

*Prostředky řeči*³⁰, jako například *jazykový repertoár, žánry, akty, a rámce*, jsou *stavební bloky*, z nichž jsou vytvářeny promluvy. *Jazykový repertoár komunity* je souhrn jazykových prostředků dostupných členům tohoto společenství. Ty mohou být samozřejmě popsány v abstraktních formálních termínech, ale to by bylo v protikladu k účelu etnografie řeči. Tu zajímá spíše *socio-expresivní* význam spojený s používáním *jazykových funkcí* nebo systémů, způsoby, které mohou být použity jako *zprostředkování sociálního významu* (Bauman, Sherzer 1975: 103). Jazyk je v podstatě sociální instituce. Je třeba... studovat mluvčí jako členy určitých skupin a ne jako jednotlivce, protože gramatické charakteristiky varianty jazyka, nesouvisí vždy přímo s jeho komunikačními funkcemi, a stejný jazyk může mít velmi různé *funkce* v různých *sociálních skupinách* (Gumperz, Hymes 1972: 2,9).

Při studiu *sociálního významu jazykových forem* se lze zaměřit na jediný jazykový rys. To například udělal Paul Friederich v analýze zájmeného použití v Rusku devatenáctého století. *Jazykové repertoár* poskytoval mluvčím dvě formy pro druhou osobu jednotného čísla *ty* a *vy*, ale skutečné využití kolísá s ne méně než deseti socio-expresivními faktory. Friedrichova studie ukazuje, jak složitá a odhalující analýza

³⁰ (means of speaking)

jednoho prvku jazykového repertoáru může být, ale většina studií se zaměřuje na větší systémy spolu objevujících se rysů, které tvoří *řečové variety* a *registry* uvnitř společenství, dříve spojované se sociálními skupinami, později s opakujícími se typy situací (Hymes 1974b: 448). Otázka zní, *jaké jsou významné jazykové systémy dostupné členům společenství, a co za významy a funkce v sobě nesou?* Například mezi *Malagasy* z *Vakinankaratra*³¹, kontrastní řečové styly „*kabary*“ a „*resaka*“ symbolizují v tomto pořadí dobrou, nepřímou, mužskou, slavnostní řeč oproti špatné, přímé, ženské, světské řeči (Keenan 1974: 126). Pojem *jazykového repertoáru* je zásadním odklonem od tradičního pojetí jeden lid - jeden homogenní a unitární kód. Etnograf se zabývá integrovanými systémy, které se vyznačují heterogenním a rozmanitým repertoárem, každý s vlastní strukturou, každý komponent s vlastním sociálním významem a funkcí v rámci většího celku (Bauman, Sherzer 1975: 104). Místo, ve kterém subkategorie jazyka, nebo jazykového chování končí, musí být *empiricky a emicky určeno*, s ohledem na dostupný repertoár komunikačních módů. Místo se může lišit od společenství ke společenství, stejně tak obsah a funkční zatížení jim připsané. (Hymes 1964b: 22)

Etnografie řeči, v souladu s její sociolingvistickou perspektivou, se zabývá jazykovým repertoárem z *hlediska struktury jejího použití a role v sociokulturním životě*. Práce Susan Ervin-Trippové „*On sociolinguistic rules*“, je velmi sugestivní, když tvrdí, že (Bauman, Sherzer 1975: 104) „jazykové prostředky jsou používány v rámci sociolingvistických pravidel, které mají dva aspekty – *střídání*³² a *spolu-výskyt*³³. Základem procesu výběru mezi prostředky je sociální význam, s nímž jsou jednotlivé prostředky vynakládány v dané komunitě. Pokud byl určitým prostředkům

³¹ region v centrálním Madagaskaru

³² (alternation), paradigmatický výběr z prostředků

³³ (co-occurrence), syntagmatické uspořádání prostředků - závislé na kontextu

uznán symbolický význam, potom proces jejich výběru má v podstatě sémantickou³⁴ složku (Ervin-Tripp 1972: 213).

Například J. P. Blom a J. Gumperz se v práci „*Social meaning in linguistic structures: Code-switching in Norway*“ zaměřili na volbu mezi „*Ranama*“, místním dialektem, a „*Bokma*“, standardním jazykem ve městě Hemnesberget v Norsku. Jejich používání je spojeno s rozdíly v sociálním postavení, místem původu, tematickými a dalšími faktory. S každou z variant kódující specifické sociální významy v těchto oblastech. Základem této volby pro obyvatele Hemnesbergetu je dodatečný faktor hodnot, že je dobré vyjádřit jedincovu identifikaci s ostatními domorodci a přáteli, a tak s nimi mluvit dialektem, a také, že je správné být zdvořilý k cizím lidem, a tak mluvit standardem v jejich přítomnosti, atd. Rozlišují mezi umístěním, situací a událostí, a možná dokonce ještě výrazně mezi *situačním přepínáním* a *metaforickým přepínáním*. V prvním případě střídání mezi dvěma redefinuje situaci. V druhém případě, střídání obohacuje situaci odkazováním na více než jeden společenský vztah (Blom, Gumperz 1972: 434)

Většina literatury zaměřené na přepínání kódů³⁵ se náležitě orientuje na tyto faktory sociálního významu a hodnoty nesené příslušnými kódy. (Bauman, Sherzer 1975: 104-105). Je vidět, že rozlišení jazykových forem pouze na variety někdy nestačí. Kromě přepínání kódů lze nalézt i další změny kódů. *Střídání-kódu*³⁶ se týká změny v jazyce, v závislosti na oblasti, nebo na jiných významných komunikačních hranicích, a *přepínání-kódu*, změny mezi jazyky během jedné řečové události. *Posun-stylu*³⁷ odkazuje na změnu v jazykových varietách, které zahrnuje pouze změnu *kódové-značky*³⁸, což jsou

³⁴ Sémantika je nauka, která se zabývá významem. V případě lingvistiky jde tradičně zejména o význam jednotlivých slov, tedy o významovou složku jazykového znaku. (Černý 1998: 164)

³⁵ (code-switching)

³⁶ (code-alternation)

³⁷ (style-shifting)

³⁸ (code-marker)

proměnné vlastnosti, které jsou spojeny s takovými sociálními a kulturními stránkami jako je věk, pohlaví, sociální postavení a vztah mezi mluvčími (Saville-Troike 2003: 48).

Kromě jazykových repertoárů, také *slovní žánry* představují prostředky řeči, jelikož představují kulturně konvenční promluvové typy, které mohou být použity v konstrukci promluvy. Žánry jsou verbální formy uspořádané na úrovni mimo gramatiku. Pojem žánru byl dlouho ústředním obzvláště pro folklór, kde jsou středem pozornosti esteticky výrazné žánry. Naším úkolem je objevování kulturně specifických obecných forem a systémů ve smyslu určení členů komunity, kteří organizují oblast řeči. (Bauman, Sherzer 1975: 105). Termín *žánr*³⁹ označuje řečové akty nebo události spojené s určitou komunikativní situací a charakterizované určitým stylem, formou a obsahem. Rituální nebo náboženské příležitosti například zpravidla vyžadují stejně tak zvláštní žánry jako modlitby a kázání. Jako další žánry lze zmínit vyprávění bájí a pohádek, mýty nebo například „válečnou mluvu“ Navahů (Salzmann 1997: 130).

S odkazem na nativní organizaci oblasti mluvení, mohou členové společenství konceptualizovat řečovou aktivitu ve smyslu spíše *aktů* než žánrů. *Řečové akty* a *žánry* jsou, samozřejmě, analyticky odlišné. Akt má co dočinění s řečovým chováním a žánr s ústní produkcí tohoto chování. Řečový akt je výrok nahlížený z funkčního hlediska, způsob, *jak dělat něco se slovy*, abychom parafrázovali J. L. Austina. Rozsah řečových aktů komunity zakládají prostředky pro provádění řeči - představují konvenční způsoby, jak dělat věci se slovy, připravené, organizované stavební kameny, s nimiž lze postavit promluvu (Bauman, Sherzer 1975: 105-106). V rámci tzv. teorie řečových aktů⁴⁰, její autoři, zejména J. L. Austin a J. R. Searle, upozorňují na to, že každý řečový akt je ve skutečnosti souhrnem těchto tří aktů: 1. Lokuční akt, tj. tvoření věty v

³⁹ (genre)

⁴⁰ (speech acts theory)

souladu s fonologickými, gramatickými a sémantickými pravidly daného jazyka. 2. Ilokuční akt, tj. tvoření věty v souladu se záměry mluvčího. 3. Perlokuční akt, tj. efekt, jaký má vytvořená věta vzbudit u posluchače. Z našeho hlediska je pozoruhodný především pojem „ilokuce“⁴¹ (Černý 1996: 423).

Posledními nástroji řeči, které zmíníme, jsou *rámce*, které jsou v důležitém vztahu jak k žánrům, tak k aktům. Pojem rámce je odvozen především z Batesona, ačkoli prvek řečové události Hymesem označeným jako „klíč“⁴² se vztahuje k rámcům. Rámec je metakomunikační prostředek, který signalizuje interpretační kontext, ve kterém má být zpráva srozumitelná, sada interpretačních pokynů pro diskriminaci mezi pořádky⁴³ zprávy. Příkladem rámců může být vtipkování, ve kterém vyřčená slova nemají být vykládána jako vážně míněná, což by měla jinak být. Rámcování je dosaženo prostřednictvím zapojení kulturně konvencionalizované metakomunikace. Rámce jsou prostředky řeči tehdy, pokud představují kulturně ustanovené mechanismy, které jsou podstatou promluvy, jedním ze základních stavebních kamenů vyjádření. Akt nebo žánr může zůstat neměnný nebo identifikovatelný mezi rámci v sérii vyjádření, ale různé rámce změni vyjádření, v nichž jsou akty nebo žánry zapojeny do funkčně a sémanticky odlišných forem. Mýtus může být vyjádřen hravě nebo jako představení, příkaz může být dán vážně nebo žertem (Bauman, Sherzer 1975: 106).

Extrémním příkladem použití rámců je Entmanova teorie „*rámcování*“ framing, která přibližuje manipulaci informací. Tvrdí, že rámce vyzdvihují některé části informací s cílem zaměřit na tuto informaci pozornost. Rámcování v podstatě zahrnuje výběr a nápadnost. Rámcovat znamená vybrat některé aspekty vnímané reality, a učinit je zřetelnější v

⁴¹ (ilokuční akt, ilokuční síla apod.)

⁴² (key)

⁴³ (řády, systémy)

komunikaci textu, a to takovým způsobem, aby podporovala určitou definici problému, kauzální interpretaci, morální hodnocení, nebo doporučené zacházení s popsaným tématem. Typickým příkladem je „studená válka“ rámec, který ovládal americké zprávy zahraničních věcí až do nedávné doby. Rámce tedy, definují problémy, diagnostikují příčiny, vynášejí morální soudy a navrhuji nápravná opatření. Rámce mají nejméně čtyři umístění v procesu komunikace: komunikátor, text, příjemce, a kultura, kde komunikátor tvoří text a zapojuje do procesu rámce, text tyto rámce obsahuje, příjemce je vyhodnocuje a kultura je souborem sdílených rámců. (Entman 1993: 52-53)

7.2 Sociální role a komunikační kompetence

Pokud považujeme jazykový repertoár, žánry, akty, a rámce za prostředky řeči neměli bychom k nim přistupovat jako k inventáři abstraktních jevů, které lze popsat pouze z formálního hlediska. V centru zájmu etnografie řeči zůstává provádění řeči, do kterého prostředky zapojují skuteční mluvčí v průběhu společenského života. Posouzení mluvčích samotných a sociálních rolí, které se vztahují k řeči je dalším předmětem zájmu etnografie řeči (Bauman, Sherzer 1975: 107). J. Gumperz v rámci studie řešící vztah lingvistické antropologie ve společnosti zmiňuje Goffmanův postřeh ohledně kategorií role a statusu. Tradiční představa o lidské společnosti jako dělitelné do samostatných, vnitřně homogenních skupin nebo kultur je stále méně užitečná. Je zřejmé, že rozlišitelné sociální hranice mizí. Použití tradičních sociálních ukazatelů, jako je třída, etnická identita, a socio-ekonomické postavení, jako prediktorů individuálního chování je stále více a více zpochybňována. Studenti sociální interakce poukazují na fakt, že základní kategorie role a status jsou mnohem častěji zmiňovány jako součást sociálních střetů (Gumperz 1974: 785-6).

Společnosti se jak se zdá značně liší, pokud jde o rozsah, v jakém jazyk a řeč vstupují do definice rolí. K jednomu extrému možná můžou

patřit obyvatelé Kuna, pro něž je řeč kulturním zaměřením, většiny rolí obyvatel Cuna je spíše dosaženo připsáním a většina z nich je definována zcela otevřeně, z hlediska řečových schopností. K druhému extrému patří ostrované z LaHave v Kanadě, pro něž mluvení není sebevědomě významnou oblastí, a kteří nedefinují žádné z rolí v jejich sociální struktuře s odkazem na řeč (Bauman, Sherzer 1975: 107). Ne vše co je nutné může být současně vmáčknuto do obohacené jazykové koncepce. Něco z toho, co je požadováno, existuje ve formě norem výkladu a interakce, které nejsou specifické pro jazyk, ale řídí verbální a neverbální aspekty komunikace společně, nebo jsou přímo rysy sociálních vztahů a situací, ne vět. V lingvistice najdeme tendenci importovat všechny nově rozpoznané relevance do základní syntaktické nebo sémantické struktury, jako kdyby lingvisté nebyly ochotní připisovat mysli něco, co nemůže být přičítáno k jazyku. Lingvisté, jdoucí za povrchové struktury v rámci jazyka, se zdráhají uznat, že jazyk sám o sobě je částečně „povrchovou strukturou“ některých aspektů sociálního významu a interakce, které chtějí v té chvíli řešit (Hymes 1973: 193).

Nejen definice rolí, ale *dynamika rolí* může být centrálně spjatá z řečí. Na takový příklad narazil Bauman (1974) ve své studii „*Speaking in the light: The role of the Quaker minister*“, ve které analyzoval citlivou konfliktní roli Kvakerského ministranta sedmnáctého století, z důvodu jeho role mluvčího ve společnosti, která postavila rozhodující morální hodnoty na mlčení. Nejsme zvyklí hledat kořeny konfliktu rolí ve společenských vzorcích řeči. To je ovšem velmi důležitá stránka etnografie řeči, odhalit různé rozlišovací způsoby, které řečí rozvětňuje prostřednictvím sociálního a kulturního života, aniž by jakýkoli aspekt oboru brala za samozřejmý (Bauman, Sherzer 1975: 107).

Vztahu mezi řečí a sociálními rolemi se dostalo zvýšené pozornosti při studiu afro-amerických vzorců řeči. Abrahams (2009) se zabýval expresivní složkou rolí v afro-amerických společnostech ve Spojených

státech a určil obecný afro-americký typ role, který nazývá „muž slov“⁴⁴. Ta má dva podtypy, „sladký mluvčí“⁴⁵, jehož výpovědi jsou postaveny na zvýšeném využití řečnických standardů angličtiny, a „široký mluvčí“⁴⁶, který povyšuje mluvu na úroveň slovního umění. Zvláště cenné byly Abrahamovy studie socio-kulturně vhodného prostředí, ve které „člověk slov“ získá své schopnosti (Bauman, Sherzer 1975: 107-108). Moderní lingvistika je ovládána implicitní definicí jazyka, pokud jde o „referenční“⁴⁷ funkci, zatímco jazyk je organizován ve smyslu dvou základních funkcí, a to „*expresivní*“ nebo „*stylistické*“. Je důležité, aby hodnota a záměr byly zahrnuty do rozsahu jazyka, aniž by druhy významového obsahu byly postrádány. Také ony mají vlastnosti a způsoby organizace zásadní pro vyjádření hodnoty a záměru. Tyto „stylistické“ aspekty podoby jazyka jsou nezbytné pro vlastní záměr lingvistiky zachytit generalizace a univerzálie, a jsou nezbytnou součástí toho, co dělá promluvu rozpoznatelnou jako esteticky tvar. (Hymes 1973: 192-3)

Až donedávna, etnografické studie řeči a sociálních rolí v afro-americké společnosti řešili hlavně mužské vzorce a role. Již se ale započalo s nápravou nerovnováhy. Za všechny jmenujme alespoň Marthu C. Wardovou (1971), která se ve své monografii „*Them Children*“ zabývá etnograficky řečovým vývojem u obou pohlaví černošských dětí na farnosti v Louisianě. Jak *získání komunikační kompetence*, tak i *vztah mezi řečí a rolemi pohlaví*, mají samozřejmě význam nad rámec afro-amerického kontextu zmíněného výše. Hymes se zvláště zabýval vývojem pojetí komunikační kompetence v souladu se základními premisami etnografie řeči způsobem, který nebyl v souladu s Chomského čistě rozumovým pojetím. Hymesův pojem pro kompetenci je kompetence pro použití, zahrnující znalosti a schopnosti mluvit způsobem, který je jak gramaticky tak i společensky vhodný (Bauman, Sherzer 1975: 108).

⁴⁴ (the man of words)

⁴⁵ (sweet talker)

⁴⁶ (broad talker)

⁴⁷ (nebo, v užším slova smyslu, „sémantickou“)

7.3 Řečové události

Událost nebo *scéna* je referenční rámec, ve kterém se *mluvčí* a *prostředky* spojily v použití. Analýza řečových událostí byla od začátku ústřední pro etnografii řeči coby empirické kontexty, ve kterých se řečová činnost nachází a získává význam (Bauman, Sherzer 1975: 108-109).

Toto zaměření na události jako jednotku analýzy spočívá na rozsáhlé koncepční základně. *Jakobsonův původní model*, který ovlivnil vývoj Hymesova rámce etnografie řeči, byl ve skutečnosti *modelem řečové události*. Sám Hymes věnuje značnou pozornost pojmu řečové události. Mnemotechnická pomůcka s-p-e-a-k-i-n-g je průvodcem prvků *řečové události*; tudíž událost může sloužit jako výchozí bod pro objasnění složek a jejich vzájemných vztahů, s některou ze složek poskytující vstup do události. (Bauman, Sherzer 1975: 109).

Hymes rozlišuje mezi *řečovou událostí - scénou*, která je nejlépe popsána z hlediska pravidel řeči, a *řečovou situací*, v níž dochází k řeči, ale která je uspořádána ve smyslu jiného druhu činnosti; pokud jde o konkrétní příklady, rozdíl je takový jako mezi *politickou diskusí a fotbalovým utkáním*. I když je to důležitý koncepční rozdíl, nebyl výrazný v etnografické literatuře, zejména proto, že etnografové řeči soustředili svou pozornost převážně na to, co jsou, v Hymesových termínech, řečové události. Tím zde byla tendence používat termín „*událost*“ v obecném, nepříznačném smyslu slova, a pojmenovat tak všechny scény analyzované v etnografii řeči. (Bauman, Sherzer 1975: 109).

Největším problémem při studiu řečových událostí je identifikace událostí samých způsoby, které jsou v souladu s porozuměním rodilých mluvčích a které je dostatečné odlišit od sebe navzájem. To je problém, kterému je věnována Frakovy (1972) studie o sporu „*Yakanů*“⁴⁸, tj. jak identifikovat události jako spor - „*hukum*“ na rozdíl od všech ostatních

⁴⁸ obyvatel filipínského ostrova Basilan

událostí označených domorodci „*magbissah*“ - povídat si s ostatními. Frake přikročil k strukturální sémantické analýze v podobě čtyř sémantických znaků - téma, účel, struktura role, a integrita - aby odlišil spor od diskuze, zasedání a jednání, zbývajících tři typů událostí (Bauman, Sherzer 1975: 109-110).

Často bývá jedním z nejnápadnějších rysů řečových událostí umístění⁴⁹, ve kterém se vyskytují. To, ve skutečnosti, může být určující rys, jako například, mezi ostrovy z LaHave, Nova Scotia, pro něž je hlavní řečovou událostí klábosení v obchodě se smíšeným zbožím. Abrahams určil rozdíl mezi domem, dvorem a křižovatkou jako příznak řečových událostí na karibském ostrově St Vincent, a dům a ulici jako nepostradatelné pro diferenciaci řečových událostí mezi městskými černochoy ve Spojených státech (Bauman, Sherzer 1975: 110).

7.4 Řečová komunita

Sociální jednotka nebo místo (locus) jsou ve vztahu ke zdrojům popisované řeči, a odkazují k ověření komu je dostupná, kdo ji používá, a komu je třeba přičíst vzorce, které jsou vlastní této činnosti řeči. Nezřídka tato otázka není problematická, v tom, že etnografové řeči provádí své šetření a analýzy v oblasti sociálních jednotek, které jsou více či méně standardní jako místa popisu v etnografii obecně. Vesnice Tenejapa, Chiapas; kmen Apačové; náboženské vyznání Kvakeři; rezervace Warm Springs, atd. (Bauman, Sherzer 1975: 112). Protože nedošlo k žádné systematické shodě na způsobu, jakým se komunity liší a hlubší vztahy takové rozdíly mohou odhalit, musíme ji vytvořit. Potřebujeme taxonomie řeči, a popisy dostatečné k jejich podpoře a ověřování. Nicméně zcela chybí knihy srovnávacího studia řeči, a dostává se nám jen těch ze srovnávacího studia náboženství, politiky, apod. (Gumperz, Hymes 1972: 43,50).

⁴⁹ (settings)

Bez ohledu na druh společenského místa jsou *přístup a ovládní zdrojů řeči*, jako i jako znalosti a schopnosti pro vedení řeči, tj. řečová kompetence, *různě rozděleny mezi členy sociální jednotky*. Tato perspektiva je jedním ze základních východisek rozmanitosti zdrojů řeči v jakémkoliv sociální jednotce. (Bauman, Sherzer 1975: 112-113). Musíme také hledat jiná kritéria než pouze jazyková, Máme-li získat užitečné znalosti o „řečové komunitě“. Pro velmi specifické sociolingvistické účely budeme chtít zkusit vymezit poměrně úzké a velmi přesné hranice kolem toho, co považujeme za projev komunity. Mohli bychom restriktivně požadovat, aby používala pouze jeden jazyk a sdílela společný pocit o jazykovém chování v komunitě, což znamená, pozorovat některé jazykové normy. Tato výzva ohledně norem tvoří podstatnou část Labovovy definice řečové komunity (Wardhaugh 2011: 121) Řečová komunita není definována žádnou zřejmou dohodou o používání jazykových prvků, tak jako účastí v sadě sdílených norem a tyto normy mohou být pozorovány ve zjevných typech hodnotícího chování, a uniformitou abstraktních vzorců variace které jsou neměnné ve vztahu k jednotlivým úrovním užití. (Labov 1972, 120-1)

Etnografie řeči je tak radikálně v rozporu s tradičním, idealizovaným pojetím *řečové komunity*, jako homogenní a unitární⁵⁰. Spíše využívá Gumperzovu definici řečové komunity, která se zaměřuje na *frekvenci sociální interakce a komunikační vzorce v rámci skupiny* nebo Hymesovu zaměřenou na *sdílená pravidla pro řeč*. Řečové komunity jsou tak definovány v podmínkách překrývajících se a vzájemně se doplňujících zdrojů a pravidel pro produkci a interpretaci sociálně vhodné řeči. Například Susan Philipsová (1972) přibližuje pravidla pro souhru ticha a řeči, která prostupují indiánské komunikační aktivity v rezervaci Warm Springs, a ostře kontrastují s takovými neindiánskými aktivitami, které se vyskytují ve školních třídách. (Bauman, Sherzer 1975: 113).

⁵⁰ (jedna společnost = jeden jazyk)

8 VÝZKUM: ETNOGRAFIE ŘEČI FIREMNÍ KOMUNIKACE

8.1 Metodika a výzkumný záměr

Prostředí kanceláře, jako umístění, tak jak jej všichni známe ze sdílené a běžné představy o takovém místě, nabízí jako oblast aplikace etnografie komunikace celou řadu výzkumně zajímavých situací podléhajících specifickým pravidlům firemní komunikace. Participantů zaujímají různá místa v hierarchii firemní stratifikace, což ovlivňuje jejich sociální role v rámci této řečové komunity. Tyto role jsou úzce provázány s dosahováním konkrétních cílů, které vedou k používání určitých prostředků řeči charakteristické formy a obsahu. Realizace záměrů a dosahování výsledků je zajišťováno v rámci škály nástrojů - tedy druhů komunikačních kanálů a typů kódů - , variacemi tónu, ba dokonce změnami žánru. To vše se děje s vědomím existence zvláštních norem interakce tohoto kulturně a sociálně vymezeného prostředí.

Cílem výzkumu je praktická aplikace teorie etnografie komunikace, tak jak byla popsána v předcházejících kapitolách této práce, na konkrétní prostředí v tomto případě v umístění prostoru kanceláře v rámci problematiky firemní komunikace. Tato aplikace má být důkazem životaschopnosti této disciplíny s akcentem na obě její hlavní složky tedy jazykovou a etnografickou. Toto potvrzení aplikovatelnosti má být provedeno v souladu s hlavními přístupy oboru, tak jak je definoval především Hymes, tedy se zaměřením na řeč při vedení společenského života. To znamená primárně zvolit kontext řečové komunity a její komunikační návyky, jako referenční rámec výzkumu a ne pouze řeč samu. Toto komunikační chování situované v prostředí kanceláře a definované jeho kontextem, nahlíží na komunikační formy a funkce v integrálním vztahu, s cílem, udržet vícečlennou hierarchii vztahů mezi zprávou a kontextem v zorném poli. Obecně řečeno, zakotvit

komunikačního chování (řečové činnosti) v kontextu řečové komunity kanceláře a její kultury.

Pro potřebu přímého zkoumání jazyka v kontextu situace definované kancelářským prostorem se vším co se k takovému prostředí váže a k rozeznání řečových vzorců spojených s tímto prostředím, použiji vlastní data, nasbíraná v rámci mého současného zaměstnání, kterému je kancelářské prostředí vlastní. Jedná se hlavně o zkušenosti a postřehy s vnitrofiremní komunikací středně velké společnosti zaměřené na obchod, konkrétně nákup a prodej velkoobchodního charakteru se sítí poboček. Jako každá taková obchodní společnost vykazuje rysy hierarchie tvořící strukturu, v tomto případě multifunkční strukturu, obsahující manažerskou úroveň spojenou s ředitelstvím pod, kterou přímo spadají funkční oddělení, konkrétně úseky nákupní, obchodní, finanční, marketingový, grafický a logistický. Vedení společnosti vykazuje jako ve většině případů rysy centralizace a částečné formalizace⁵¹. (Brooks 2003: 158)

Mezi použitá data pro analýzu, patří také několik ukázek firemní korespondence a reprodukcí historek pramenících z přímého pozorování popisované komunikační události, produkované sociální jednotkou (členy kanceláře), respektive řečovou komunitou, která sdílí specifickou řečovou varietu kanceláře. Všechny tyto sběrné materiály jsou ukázkami řečových aktů, situací a událostí a jsou uváděny záměrně, ne nahodile, pro ilustraci konkrétních aspektů společenského užívání řeči v rámci kultury kancelářské řečové komunity.

Vzhledem k tomu, že použitá data jsem sesbíral sám jako pozorovatel, metoda, která by nejlépe vystihovala toto sledování je etnografická metoda - zúčastněné pozorování. Jedná se o indukční část terénního výzkumu, kdy se pozorovatel zapojuje do skupiny a spolupodílí

⁵¹ Formalizaci definuje Ian Brooks ve své knize Firemní kultura, jako snahu organizace vytvořit a uplatnit psaná pravidla a postupy práce.

se na jejím životě a aktivitách. Jak již vyplývá z náplně etnografie komunikace, jedná se v tomto případě o pozorování nestandardizované, tedy pozorování s nízkým stupněm formalizace spojené s kvalitativním průzkumem.

Složitější je to s určením mé pozice, jako výzkumníka s hlediska Pikeovy distinkce emic / etic⁵². Vzhledem k tomu, že jsem sám členem zkoumané komunity, dochází zde patrně k jistému paradoxu. První zjištění je pozitivní, vzhledem k tomu, že jsem členem zkoumané skupiny, mohu zastávat stoprocentní emický přístup a dosáhnout popisu kulturních jevů z pohledu zkoumané / mé společnosti a to z pohledu interpretačního rámce její vlastní / mé kultury. Současně mi nehrozí ztráta objektivity etnocentricky předpojatými názory, převzatými z kulturních vzorců mé / zkoumané vlastní společnosti. (Pokorný 2010: 48) Na druhou stranu patrně nemohu zaujmout etický pohled. Nemůže se totiž objevit případ, kdy neexistuje nativní koncept, které by popisoval nebo interpretoval věci a jevy, které v daném sociokulturním systému zjevně existují. (Soukup 2009: 101) Spíše se dá říci, že v tomto případě oba přístupy splývají v jeden, s poznámkou k tomu, že etickým přístupem ve specifičtějším pohledu by byla má role antropologa a pozorovatele – to mě přeci jen odlišuje od zbytku kultury. Předpokládám, že tento jev je v antropologické literatuře již popsán.

Zde bych rád uvedl krátkou poznámku k použité literatuře. Až na jednu výjimku jsem se z jednoduchého důvodu záměrně vyhnul čerpání z literatury zaměřené na firemní komunikaci, vztahy na pracovišti a podobnou tematiku. Chtěl jsem se vyhnout zanesení práce funkční terminologií z jiných oblastí, než je etnografie komunikace, která sama v duchu pravidel její aplikace nabízí vlastní, pro její etnografický záběr

⁵² emický model (z angl. phonemic)- model kultury budovaný z perspektivy příslušníků studované kultury, etický model (z angl. phonetic)- model kultury budovaný z perspektivy antropologa. Pojmy zavedl americký lingvista Kenneth Lee Pike (1912-2000) , (Soukup 2009: 101, 106)

předdefinovaný a plně dostačující pojmový aparát. Právě s jeho použitím lze při aplikaci docílit kompaktnosti popisu bez suplování již vymezených kategorií. Zmiňovanou výjimkou je Brooksova publikace využitá pro přiblížení struktury firemní hierarchie citované v pasáži, nevěnované jazyku či komunikaci.

Jak už jsme uvedli, sociální jednotka tedy osazenstvo kanceláře je definována jako řečová komunita a ta jako taková je i nositelkou své vlastní kultury, nebo spíše subkultury, která je spojena s celou řadou projevů. (Dá se předpokládat, že jejich obdoby, bychom našli v jakémkoli jiném pracovním kolektivu, jakékoli jiné profese založené na práci ve skupině.) Tato subkultura kanceláře disponuje i svou vlastní řečovou varietou, jejíž projevy jsou spojeny s řadou specifických komunikačních událostí. Zastavíme se u takových témat, jako je změna žánru (vyprávění) v rámci přepínání mezi formální a neformální mluvou (code switching), tvůrčí užívání jazyka (kancelářské „hry se slovy“), překotné komunikaci s důsledky v úbytku faktičnosti v prospěch slovního balastu a chybovosti, nedostatku potřebné terminologie a jejím nahrazováním „lidovou slovtvorbou“ a vrátíme se i ke kontextu, bez jehož znalosti některé řečové události nejsou srozumitelné lidem mimo kulturu bez potřebné jazykové kompetence.

Před vlastní analýzou dat Etnografie komunikace kancelářského prostředí s přihlédnutím k specifikům firemní komunikace, bych na závěr úvodu do praktické části rád uvedl Hallowellův „anekdotický“ příspěvek k Ojibwa⁵³ konceptu, ve kterém jsou kameny klasifikovány gramaticky jako živé v rodě, a jsou koncipovány jako potenciálně schopné živého chování, zejména ve spojitosti se slavnostními okolnostmi: „Bílý obchodník, kopající na svém políčku brambor, odkryl velký kámen podobný tomu, o kterém jsme právě mluvili. Poslal pro Johna Ducka, indiána, který řídíval „*wábano*“, moderního obřad, během něhož kameny tu a tam měly životné

⁵³ Ojibwa patří mezi největší skupiny původních obyvatel severu Mexika. Dnes obývají území rozdělené mezi Kanadu a Spojenými státy.

vlastnosti, jako je pohyb a otevírání úst. Obchodník obrátil svou pozornost na kámen, a řekl, že musí patřit k jeho altánu. John Duck se tím nezdál být potěšen. Sklonil se a promluvil k balvanu tichým hlasem, s dotazem, zda někdy byl v jeho altánu. Podle Johna kámen odpověděl záporně“ (Hallowell 1960: 25).

Důvod citace této Hallowellovi „anekdoty⁵⁴“ je prozaický, výstižně totiž ilustruje to, co je ústředním tématem Etnografie komunikace a je ve výrazném souznění s tématem komunikační kompetence propojujícím následující část práce. Pravdou je, že aniž by to byl záměr, řadu uváděným příkladů částečně spojuje jejich určitá anekdotičnost, která je často družkou neznalosti kontextu a neporozumění významu v komunikačních událostech s participanty s nestejnou jazykovou kompetencí.

8.2 Analýza dat

Jako základní pomůcka pro analýzu dat Etnografie komunikace kancelářského prostředí nám poslouží metodologická pomůcka, model řečové události, s-p-e-a-k-i-n-g, vycházející přímo z Hymes / Jakobsonova osmičlenný model komunikačního systému. S jeho vytvořením získáme pomůcku pro obecný popis řečových situací v kancelářském prostředí, který pak může v rámci samostatných komunikačních událostí varírovat.

Budeme mít současně na zřeteli, že model sestavujeme pro potřeby etnografické analýzy komunikačních návyků komunity v jejich celku. Komunikační událost se tím stává centrální a jazykový kód je odsunut řečovým aktem ze středu pozornosti. Současně neopomeneme, že metodicky výzkumná sada komponent modelu nemůže být nahlížena

⁵⁴ Slovo „anecdote“ používá k označení úryvku sám Hallowell. Sice lze přeložit také jako, historka nebo povídačka, ale z důvodu obsahové povahy se přidržuji varianty - veselý příběh ze života čili anekdota.

jako seznam diskrétních ale naopak vzájemně propojených jednotlivých komponent.

Tabulka 5

Model interakce jazyka a sociálního prostředí v prostředí kanceláře

	sada prvků	konkrétní realizace prvků
S	Umístění / Scéna	Pracoviště - kancelář, během osmihodinové pracovní směny, areál firmy s podnikovým centrálním skladem / běžný pracovní den, ale také porada, pauza, oběd, projekt atd.
P	Účastníci nebo Osazenstvo	sedmičlenné osazenstvo kanceláře, v blízkosti sklad s 15 zaměstnanci
E	Cíle (jak cíle/účely tak výsledky)	zajišťování škály pracovních úkolů spojených nejen s nákupem, realizace dílčích pracovních úkolů, vedlejší činnosti
A	Vlastnosti jednání (jak forma tak obsah řečeného)	formální komunikace v rámci pracovní činnosti s návštěvníky, kanceláře, či pracovníky skladu, neformální komunikace s kolegy / zajištění chodu nákupního úseku, různé druhy neformálních sdělení
K	Tón či klíč (vyznění, vystupování nebo povaha daného jednání)	široké spektrum poloh závislých na příjemci a aktuálním psychickém rozpoložení v rámci míry pracovního vytížení
I	Nástroje (kanál a kód)	různorodá komunikace, jak elektronická fax, mail, telefon, skype a face to face komunikace s návštěvníky a kolegy / Běžný jazyk pro jednání s vedením a lidmi mimo firmu, neformální kód pro komunikaci s kolegy v kanceláři překrývající se s varietou jazyka kanceláře hlavně s kolegy z jiných pracovišť a dodavateli.
N	Normy interakce a interpretace	Vliv hierarchie firmy, písemná pravidla činností
G	Žánry (kategorie nebo typy řečových aktů a událostí)	vyprávění, hravé pasáže, direktivy

Z přehledové tabulky lze vyčíst několik postřehů. Je zde vidět nutnost rozeznávat několik distinktivních prvků. Jednak je to tendence k rozlišování komunikace s kolegy v kanceláři od komunikace s vedením, či příchozími či jinak komunikujícími nečleny řečové komunity, do které je zahrnuto pouze sedm členů kanceláře. Současně s tím jsou odlišovány aktivity pracovní od ostatních, v tabulce popsaných jako vedlejší činnosti v oblasti cílů a různé druhy neformálních sdělení v oblasti obsahu. Obě tyto distinkce, jak v rámci komunikace, tak v rámci aktivit se dají shrnout obecně do roviny formální a neformální kontakt. Zatímco formální kontakt vykazuje vliv norem reagujících na hierarchii firmy tak neformální komunikace je prostorem pro tvůrčí užívání jazyka. Neboli zatímco

formálnost produkuje modelové řečové situace s jasným průběhem, neformální přináší až prostor pro estetické žánry. Antropologická dichotomie až vyhýbavých rejstříků⁵⁵ na jedné straně a žertovných vztahů⁵⁶ na straně druhé. Pro další práci definujeme tuto opozici termíny „*obecný kód*“ pro formální komunikaci a „*kancelářskou varietou*“ pro neformální komunikaci. Zatímco nově stanovený pojem obecný kód je definován nejlépe spisovnou češtinou, kancelářskou varietou lze přirovnat k obecné češtině ovšem se zásadním rozšířením specifické pracovní terminologie. Této problematice se úzce týká přepínání kódů, tzv. code switching a ukazuje propojenost součástí nástrojů (Instrumentalities), tedy kanálu a kódu. Často dochází k situacím, kdy při užití telefonního spojení jako kanálu, konzultujeme s kolegou probíraný dotaz v rámci face to face komunikace. Zde právě dochází k přepínání z obecného kódu v němž je vedení řečové události určeno příjemci telefonického sdělení a „*kancelářskou varietou*“ sdílenou v locusu.

Ukázkou velmi reflexivního vztahu k jazyku neliterární společnosti představují například tajné a iniciační jazyky australských domorodců. Osvojit si tyto jazyky znamená naučit se nejen jazyk, který používá zcela jiné výrazy, ale také zcela jinou sémantickou stavbu, protože jeho pojmy jsou daleko obecnější než pojmy běžného jazyka. Opakem je specifický jazyk. (Pokorný 2010: 11) V každé obchodní společnosti zabývající se nákupem a prodejem zboží lze dohledat personifikovanou neživou bytost, která nepřímo vstupuje do komunikace zaměstnanců a přináší celou řadu nových pracovních termínů s dalekosáhlými konsekvencemi – (IS) firemní informační systém⁵⁷. Je to jakýsi Guru či svatá kniha, která propojuje

⁵⁵ kontakt mezi určitou skupinou příbuzných (nejčastěji tchýní a zetěm) se považuje za extrémně společensky riskantní. Lidé v mnoha kulturách se mu snaží pokud možno vyhnout a často spolu prakticky nemluví. Tyto rejstříky mají toto riziko omezit (Pokorný 2010: 298)

⁵⁶ symetrické či asymetrické, se vyznačují extrémní otevřeností, často dokonce obscéností a hranou verbální agresí. Lidé se mohou vzájemně urážet, oblíbené jsou především sexuální narážky. Australští domorodci, jihoafričtí Sanové (Pokorný 2010: 298)

⁵⁷ Doc. PhDr. Ivana Švarcová, CSc. definuje systém umožňující komunikaci a zpracování informací tj. informační systém (IS) je definován jako soubor lidí, technických prostředků a

komunikace ve firmě a vládne vlastním terminologickým kódem. Dále jej budu nazývat označením „*IS kód*“. Jeho zvládnutí má přesah i do lidské komunikace, neboť většina požadavků obchodního charakteru je spojena s tímto systémem a bez alespoň základního zvládnutí znalosti IS kódu vyčleňuje jedince mimo standardní postupy. Uvedený příklad požadoval pouze tzv. „*vyšedivění*“ jednoho kartonu.

Chcem Vás poprosiť, omylom sa stala záměna pre zákazníka XY PO111 sme omylom dodali 2kartony položky č. XXX a tie mali ísť pre zák. ZZ PO222. XY mali povodne objednané č.YYY.A tie zasa omylom išli pre ZZ. So zákazníkom XY sme to poriešili tak, že vzhľadom na to, že súrne potreboval tento tovar, tak si nechajú 1ka položky č. XXX a im ho vyfakturujem. Založím nové PO, dám Vám info a poprosím PO vyšedivieť. A zákazník ZZ, pretože im týmto nedopatřením bude chýbaťten 1 ka, chcela by som Vás poprosiť, keby ste mi ho poslali. Zákazníkovi XY bude teda dodaný tovar podľa PO111 a navyac ten 1ka, čo im dodatočne vyakturujem. A zákazníkovi ZZ, po Vašom poslaní 1ka č. XXX budu dodané 3ka č. XXX podľa PO222. Dúfam, že mi porozumiete... Vopred Vám ďakujem a omluvám sa za spôsobené komplikácie.

Stejně jako u jakéhokoli jazyka i u IS kódu existuje jeho obecná varianta. Tato nekodifikovaná varianta vzniká nahrazením převážně dlouhých nebo těžko uchopitelných výrazů, označeními kratšími a často tvořenými nespisovnými koncovkami obecné češtiny. Je to jakýsi „*IS home-made kód*“. Bohužel nedostatečná znalost původní normy může vyústit v jeho komolení. Například místo výrazu pro fiktivní balík (druh skladové operace) se uchýtil kratší výraz „*fikták*“. Ten ovšem doznal zkomolení ve tvar „*fixní vykrývka*“. Bez znalosti významu této zkomoleniny by se požadavek na tuto operaci dal stěží dokončit. (Takových výrazů žargonu existuje celá řada: vyšedivět / zaskladnit zboží do systému, déesko / doklad skladu, atd.)

Toto Babylonské zmatení jazyků neboli „*mluvíme rukama a nohama*“, je ještě podpořeno rozdílem jazyka obchodního oddělení

pracujících v relacích PO, čili prodejních objednávek a jazykem nákupního oddělení pracujících v relacích NO, čili nákupních objednávek. Tyto dva relativní světy PO a NO, reprezentují svůj pohled (na svět) na procesy v "IS" z hlediska vlastních požadavků. Stejně požadavky (funkce) viděné dvojí optikou (odlišnými vzorci užití) jsou dokladem sociolingvistické relativity v praxi. Jsou to dvě polokoule dvě řečové skupiny s děleným kódem, PO kódem a NO kódem. Tento PO přístup neparticipuje na systému v intencích, co je technicky proveditelné (v možnostech poskytovaných IS) a s jakou mírou úsilí navíc oproti standartní cestě. Příklad znamená začít v podstatě od začátku.

1111/1/11 XY <X.Y@XXXXXX.cz>
Dobrý den,
v příloze zasílám logo upravené dle zadání, prosím o zprávu, zda je to takto správně.
Děkuji. S pozdravem XY

Předmět: Re: ZZZ Datum: 1111/1/12
Od: ZZ Komu: XY
Ano v pořádku, ale dal bych to vše v jedné barvě i rámeček s vlnou, případně vlnu vybarvit, záleželo by, na co to má být, ale ta vybarvená vlna by byla vhodná vlastně všude. Děkuji

Proto dochází k patovým situacím, kdy požadavek PO jazyka nemůže být proveden pro procesní neznalost IS kódu. Volající má představu o svém požadavku, ale jednoduše nedokáže říci, co chce z důvodu nedostatečné komunikační kompetence. Z toho někdy vznikají pozoruhodné formulace v rámci „obecného kódu“ vypadající nelogicky.

Dobrý den,
Ještě bych potřebovala udělat od nás na nás jeden transfer do tohoto PO. Zase jsou to ty č.111 - 4kartony.
Děkuji XY

Důvodem nedostatečné znalosti IS lze kromě individuálních dispozic přičíst nedostatku času si tyto znalosti dostatečně osvojit. Produkce komunikačních událostí neúplné či zmatečné formy jsou reakcí na překotnou výměnu informací s důsledky v úbytku faktičnosti v prospěch slovního balastu a chybovosti. Vytrácí se komplexní forma sdělující realie a vytrácí se smysl pro logiku. Vše je podřízeno rychlosti a

tuto překotnost symbolizuje scéna psychologického přetížení s paradoxními výsledky. Není čas na přesné formulace, ovšem čas, který je nutný k doplnění chybějících dat a napravení důsledků vznikání chyb, je ve svém součtu vyšší. Vstup chyby již na počátku objednávky při styku se zákazníkem zavádí prostor pro nepřesnou formulaci požadavku, který si vynucuje dodatečnou komunikaci, např. doplňující telefonáty. Klasickou ukázkou takové neúplné komunikační události je reakce na příchozí e-mail: „Jdu mu zavolat“, - odbývaná písemná forma je nedostačující.

XY píše: Dobry den pani ZZ, fritézy ma kto na starosti prosim?
 ZZ píše: jaké fritézy ale máte konkrétně na mysli ?
 XY píše: elektrické

Jak je vidět z formátu příkladů k tradičním komunikačním kanálům přibývají díky technickému vývoji další..., které reagují s jazykem velmi zajímavým způsobem. Svá specifika má i telefonická komunikace, ale vůbec největšího impaktu v této oblasti dosáhl internet. Komunikace přes síť do jisté míry kombinuje některé vlastnosti řeči a písma. Mezi důležité faktory, které ovlivňují rozdíly médií, patří anonymita, možnost okamžité reakce, přípravy a trvání sdělení. Uživatelé vytvářejí specifické jazykové rejstříky, komunikační žánry, normy a postupy. (Pokorný 2010: 316-317) Tyto nové možnosti na poli komunikace strhávají k dalšímu procesnímu urychlování. Právě možnost rychlé reakce spojené s anonymitou hlavně na poli postupu, respektive vlastnosti jednání (Act Characteristics) vedou opět k již zmiňované ledabylosti a to ve formě i obsahu řečeného / napsaného⁵⁸ bez rozdílu. Rozsáhlé pokusy o vysvětlení bez užití termínů, popis něčeho technicky specifického za pomoci obecného jazyka - jakési něco co má něco a dělá to něco, ale chci to hned. Nedostatek potřebné terminologie opět vytváří podhoubí pro její nahrazování „lidovou slovo tvorbou“.

⁵⁸ tytéž jednotky a komponenty, jež využívá etnografie řeči, mohou být aplikovány na psaní – Etnografie psaní. Několik souvztažných aktů písma (např. psaní dopisu), aby vytvořilo událost psaní (výměna dopisů na určité téma nebo za zvláštním účelem)..

XY píše: dobry den, prosím Vas kto ma nastarosti mikrovlnné rury?
 ZZ píše: Dobrý den, jsou od více dodavatelů, jaké číslo položky?
 XY píše: proste hladam parnu trúbu - mikrovlnka ktora je na páru, na koho sa mam obrátiť?
 ZZ myslíte č. 111, pec horkovzdušná?
 XY neviem ci toto, ale málo by to byt ako mikrovlnka, nejake parametre a obrazok
 ZZ píše: To jsou příliš obecné informace, toho se nejde chytit.
 XY píše: ok tak štaci zatiaľ, este sa spytam ze, co to vlastne chcu, dakujem.

Některé antropologické koncepce komunikace musí být posuzovány jako vylučující příliš mnoho, nelze a priori určit zvuk blížících se kroků, jak říká Sapir nebo západ slunce, což je Hockettova myšlenka, protože není komunikativní. Jejich status je veskrze otázkou jejich výkladu příjemcem. Obecně platí, že nelze jev předem definovat, pokud nebyl nikdy považován za představující zprávu. (Hymes 1964a: 16) Proto je žádoucí zacházet s přenosem nebo příjmem informací, jako s obecnější kategorií než je komunikace. Například, když vidím přijíždět auto svého nadřízeného je to pro mě určitý druh sdělení, který s sebou nese další jednání. Opakem stejné situace je, když nevidím přijíždět auto svého nadřízeného v době, kdy obvykle přijíždí. Podobně jako informaci, či sdělení, vyhodnocují skladníci otáčející se nákladní automobil, protože tento jev může nebo nemusí znamenat jeho vykládku.

Vraťme se ke kontextu, bez jehož znalosti některé řečové události nejsou srozumitelné lidem mimo kulturu bez potřebné jazykové kompetence. S touto situací je spojena jedna ze slibovaných „anekdot“. V rámci evidence zboží v rámci systému „IS“ je zboží děleno do dvou kategorií. Zboží označené jako A (áčkové, jako termín „IS home-made kódu“) a jako B (béčkové). Jednou přivezl řidič zboží, a byl svědkem rozhovoru nákupčího se skladníkem při jeho vykládce. Nákupčí instruoval skladníka, aby zboží nechal na rampě, což zdůvodnil tím, že se jedná o zboží „béčkové“. Aniž bychom cokoli tušili, ozval se nedlouho po odjezdu řidiče dodavatel, s dotazem, proč označujeme jeho zboží za „béčkové“ tedy druhořadé. Bez znalosti „IS kódu“ si celou situaci vyložil špatně. Rozdělení zboží na A a B, totiž znamená pouze distinkci, zda je nebo není trvale skladem a nemá nic společného s kvalitou produktu.

Jak bylo vidět na předchozím příkladu, při jakékoli interpretaci je nutné znát kontext. Během takových komunikačních událostí, totiž použití odlišného kódu problematizuje jeho shoda s obecnou češtinou. Významově stejná slova totiž v obou kódech značí něco jiného. Takovým příkladem je užití „kancelářské variety“ při tvůrčím užívání jazyka, řekněme kancelářské „hry se slovy“. Spontánně se jedné skladbě hrané tou dobou často v rádiích začalo říkat „obědovka“. Důvodem pro to bylo, že pravidelně zaznívala během obědové pauzy. Postupem času se tato označení stalo součástí hry. Kdo jako první během pracovního procesu zaregistroval začáteční tóny písně, „zahlásil“ do éteru: „Obědovka“. Což lze mimochodem považovat za čistokrevný řečový akt. Řečové hry mnohem komplexnějších forem jsou přisuzovány dětem, či jejich komunikaci s dospělými, ale jak je vidět dostávají prostor i v starším kolektivu. Podobně funguje i jiná hra, postavená na vizuálním kontaktu s prostorem příjmu zboží. Každý den přijíždí s balíky konkrétní zaměstnanec PPL. Jeho vždy dobrá nálada a svérázné vzezření (sluneční brýle, hands free telefon, rychlost s kterou doručuje), to vše vedlo k jeho přezdívce „Matrix“. Stejně jako u principu „Obědovky“, zde se „hlásí“ příjezd „Matrice“. Hra nemá žádného vítěze, jen uvolňuje atmosféru. Nutnost pochopení okolností vzniku výroku je potřeba pro to, aby náhodný svědek takového jednání nehledal význam zcela jinde a nepokládal ho za výkřik do tmy: „A cucumber is an ox“.

V mnoha kmenových společnostech se používají často velmi rozdílné jazykové varianty, které mají více či méně rozdílné funkce, jako například komunikace v přítomnosti tabuizovaných osob, formální řečnictví, recitace mýtů. (Pokorný 2010: 12) Takovou tabuizovanou osobou je nadřizený. Zajímavou roli v této souvislosti hraje kinesika. V momentu příchodu tabuizované osoby do výkonu zaměstnání, osazenstvo kanceláře se napřímí na židlích a zaujme takovou polohu, která vylučuje, jakýkoli náznak pohodlí spojený s malým nasazením v době její nepřítomnosti. Při jednání s nadřizeným se zásadně používá

formální varianta obecného kódu a sami jsme zasahování formálním řečnictvím spojeným převážně s řečovou situací firemní porady.

V kancelářském prostředí se najde i prostor pro recitaci mýtů. Ve většině firem totiž v českém prostředí dochází k určité provázanosti zaměstnanců, ať už příbuzenské nebo na platformě přátelství. Tyto někdy až nepochopitelně spletené diagramy jsou často zdrojem objasňování přetřásání, aby byly opět okamžitě zapomenuty a napříště se opět složitě dávaly dohromady. Tento druh komunikační události zjevně slouží pouze k zábavě a nemá žádnou konkrétní funkci než poetickou. Je dalším projevem variability „kancelářské variety“ a je opět příkladem tvůrčího použití jazyka. Obdobně, když kolegyně uprostřed práce směrem k ostatním pronese: „Příhoda“, všichni vědí, že dochází ke změně žánru a ke slovu se hlásí vyprávění. Jedná se o zjevnou fatickou komunikaci, která má navodit atmosféru družnosti.

8.3 Shrnutí

V praktické části byl proveden pokus o aplikaci etnografie komunikace na prostředí kanceláře. Nutno podotknout, že přinesl řadu zajímavých postřehů. Hlavním z nich je důkaz, že etnografie komunikace, jako nástroj etnografického zkoumání řečových událostí ve zvoleném umístění je plně funkční a je plnohodnotným prostředkem ke sběru a následné plnokrevné analýze jevů, odhalených v rámci etnografického studia jako základu, a studia komunikace co do rozsahu. Zvolené umístění, tedy prostor kanceláře s jeho osazenstvem, se ukázalo jako nadmíru plodným a přineslo v rámci sběru a analýzy jednotlivých řečových událostí řadu zjištění pocházejících ze specifčnosti řečové komunity, svébytné subkultury kanceláře. Tato zjištění se pokusíme přiblížit a obecně shrnout v následujícím souhrnu.

Nejprve se zastavme u aplikace modelu řečové události, s-p-e-a-k-i-n-g, na prostředí kanceláře, jako prvního kroku analýzy s využitím tohoto

rastrového nástroje. Přehledová tabulka nastínila dvě opozice distinktivních prvků. Jednak rozlišování komunikace s kolegy v kanceláři obecně od komunikace s nečleny kanceláře včetně vedení, což naznačuje vysokou integritu řečové komunity. Dále pak dualita aktivit pracovních a vedlejších, řekněme zábavních či relaxačních ve smyslu používání jazyka při vedení společenského života. V obou případech kontrastní dvojice rozděluje formální a neformální kontakt. Zatímco formální kontakt vykazuje vliv norem reagujících na hierarchii firmy tak neformální komunikace je prostorem pro tvůrčí užívání jazyka. To nás nepřímo přivádí k nutnosti zavedení termínů pro tuto opozici v rovině jazyka, tedy „obecný kód“ pro formální komunikaci a „kancelářskou varietou“. Jejich praktické užití je doloženo ve spojitosti s tematikou přepínání kódů. V rámci tohoto prvku řečové události dochází i ke změnám žánrů s druhy jako direktivy, vyprávění a předávání firemních „mýtů“.

Středobodem firemní komunikace se zdají být řečové události spojené s firemním informačním systémem, kódem, který si vynutil vlastní kategorizace, jako „IS kód“ S jeho použitím je spojena většina formální komunikace. V rámci procesů zjednodušení, komolení a „lidové slovtvorby“ se objevuje i jeho varianta „IS home-made kód“ postupně zabírající většinu řečových událostí původně vyhrazených mateřskému „IS kódu“ S tím je spojena řada komunikačních nedorozumění provázejících tento jazykový obrat. Stanovili jsme také další dva podkódy, registry IS kódu, jako reprezentanty dvou relativních světů, tedy prostředí prodejních objednávek PO s vlastním jazykem, a nestejným jazykem nákupního oddělení, tedy prostředí NO, s odlišnými vzorci užití.

Nezanedbatelný vliv na používání všech zmíněných kódů má překotnost předávání informací spojená s úbytkem faktičnosti ve prospěch slovního balastu a chybovosti. K tomu nebývalou měrou přispívají moderní komunikační kanály, v popředí s internetem. Ty nepřímo

podporují nedostatky v jazykové kompetenci a umožňují další obsahové pokřivení řečových událostí firemní komunikace a bujení přehnané „lidové slovtvorby“.

Nacházíme i příklady zacházení s příjmem informací, jako s obecnější kategorií než je komunikace. Projíždějící nákladní auto může být pro skladníka formou sdělení. Příklad s „béčkovým“ zbožím představuje příklad důležitosti kontextu, kterou Hymes průběžně zdůrazňuje. Přijetí významu „béčkový“ z obecné češtiny pro označení kvality zboží, ilustruje pojmovou záměnu s významem „neskladové“ v rámci odlišného kódu, „kódu IS“. S příchodem tabuizované osoby na pracoviště je spojováno s tématem kinesiky. Tvůrčí užívání jazyka nebo spíše kancelářské „hry se slovy“ reprezentují výstřelky mezi řečovými akty, jako jsou uváděné extrémy neformální komunikace v podobě zábav „obědovka“ či „Matrix“. Wittgenstein, který se otevřeně hlásí k jazyku jako ke kreativnímu nástroji, jenž nezná hranic (Černý 2009: 67) by se zřejmě zaradoval.

Lze tedy říci, že praktická aplikace teorie etnografie komunikace, na konkrétní prostředí kanceláře, prokázala funkčnost přístupu etnografie řeči ve společných vodách jazyka a etnografie. Měnící se scéna s participanty na pozadí řečových událostí umožnila popsat několik kódů („IS kód, atd.), změnu žánrů (vyprávění mýtů, atd.) a nastupující formy kanálů (internet, atd.). To nám bylo umožněno jen a jen díky zvolení kontextu řečové komunity a jejích komunikačních návyků za referenční rámec výzkumu a ne řeč samu o sobě, a zakotvit komunikačního chování v kontextu řečové komunity kanceláře a její kultury.

9 ZÁVĚR

Připojení praktické výzkumné části k původně odborné práci se z mého pohledu nakonec ukázalo jako šťastným. Změnou formátu sice práce po formální stránce o něco překročila běžně doporučený rozsah bakalářské práce, ale významně osvěžila práci obsahově a rozšířila ji aplikací etnografii komunikace na kancelářské prostředí o další rozměr. Za obzvláště přínosné považuji odhalení některých aspektů tohoto prostředí. Především dělení kódů v rámci informačního firemního prostředí na dva registry, tedy kodifikovaný IS kód a žargonem poznamenanou obecnou variantu s nadsázkou označovanou jako „IS home-made kód“. Zajímavým se mi jeví i stanovení „kancelářské variety“ pro jazykové vyjádření neformální komunikace. Zvláštní pozornost si zaslouží i tvůrčí užívání jazyka v umístění kancelářského prostředí a důsledky nedostatečné komunikační kompetence pro deformování užívaného kódu. Užité hodnota praktické části spočívá i v doložení a potvrzení východisek stanovení etnografie komunikace, tak jak je definoval Hymes. V souvislostech praktické části se názorně ukázalo, co měl Hymes na mysli, když říkal: „Spojitost prací netkví v přístupu k jazyku, jako k odvozenému ze vztahu ke komunitě, ale jako k nacházejícímu se v toku a vzorci komunikačních událostí, a v nedílném vztahu k nim (Hymes 1964a: 3-4).

Teoretická část je jakýmsi řezem klíčovými pojmy spojenými s oborem etnografie komunikace a s logickou návazností představuje jakéhosi průvodce pro úvod do této problematiky. Poukazuje na hlubokou provázanost s lingvistickou antropologií s přesahem do sociolingvistiky. Pokud bychom se chtěli v závěru odpovědět na otázku, zda je etnografie komunikace samostatným oborem nebo pouze součástí vyššího celku, asi bychom to nedokázali. Jisté ovšem je, že je svébytnou disciplínou, která má ambice stát se „mistrem oboru“, který slučuje související teorie a koncepce výzkumného paradigmatu, tak jak si tuto pozici vysnil Robert Entman pro obor komunikace.

Největším přínosem etnografie komunikace patrně zůstane její „demokratický přístup“ k potencialitám studia a rovnoprávnosti souvisejících disciplín. Mám na mysli jednak její distinktivnost, tedy reflektuje související práce, tam kde se jeví jako užitečné nebo nezbytné, ale zachovává distinktivnost etnografie řeči jako oblasti výzkumu. A dále její zájem o nezdujování již existujících prací a záměrem propojit koncepce zastřešujícím přístupem ať již jakoukoli vědou klidně i samotnou lingvistikou.

Nepřehlédnutelný je i terminologický a metodologický přínos Hymesův pro lingvistickou antropologii, respektive etnografii komunikace. Jeho rozpracování modelu řečové události s-p-e-a-k-i-n-g, dokazuje praktickou použitelnost pro terénní výzkum a ukotvení pojmů jako řečová událost, řečová komunita či výčet prostředků řeči je příslibem metodologické základny dlouho chybějící studiu jazyka v explicitní podobě ve vztahu ke kultuře a společnosti optikou kontextu použitelnou v rámci etnografického studia řeči. Stejně tak přínosným je definování komunikační kompetence ve výhradním postavení k Chomského kompetenci, jazykové znalosti mluvčího a posluchače a funkční nástavbou jazykové relativity v podobě sociolingvistické, deskriptivní nebo též jazykové relativity druhého typu. Na závěr nelze než souhlasit s Hymesem, když v souvislosti s hledáním termínu pro chybějící obor, který musí sloužit jednomu obecnému rámci, prohlašuje: „Etnografie komunikace se zdá, mít potřebný záběr s jejím zaměřením na etnografické studie jako základ a studie komunikace v rozsahu vzorové složitosti“ (Hymes 1964a: 2).

10 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

Abrahams, R. D.: Joking: The training of the man of words in talking broad. In: Scher, P. W. (Eds.), *Perspectives on the Caribbean: A Reader in Culture, History, and Representation*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, s. 115-28

Bauman, R.: Speaking in the light: The role of the Quaker minister. In: Bauman, R., Sherzer, J. (Eds.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London, New York: Cambridge Univ. Press., 1974, s. 144-60

Bauman, R., Sherzer, J.: *The Ethnography of Speaking*. In: Annual Review of Anthropology 4, 1975, s. 95-119

Basso, K.: To give up on words: Silence in the Western Apache culture. In: *Southwestern Journal of Anthropology* 26, 1970, s. 213-30

Blom, J. P., Gumperz, J. J.: Social meaning in linguistic structures: Code-switching in Norway. In: Gumperz, J. J., Hymes, D. H. (Eds.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972, s. 407-34

Brooks, I.: *Firemní kultura: jedinci, skupiny, organizace a jejich chování*. Brno: Computer Press, 2003

Capone, A.: Pragmemes: A study with reference to English and Italian. In: *Journal of Pragmatics* 37, 2005, s. 1355-1371

Černý, J.: *Dějiny lingvistiky*. Praha: Votobia, 1996

Černý, J.: *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Nakladatelství Rubico, 1998

Černý, M.: *Homo loquens: Vybrané kapitoly z lingvistické antropologie*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2009

Duranti, A. (Ed.): *Linguistic Anthropology: A Reader*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 2009

- Emeneau, M.: *India as a linguistic area*. In: *Language* 32, 1956, s. 3-16
- Entman, R. M.: Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. In: *Journal of Communication* 43, 1993, 4, s. 51-58
- Ervin-Tripp, S.: On sociolinguistic rules: Alternation and cooccurrence. In: Gumperz, J. J., Hymes, D. H. (Eds.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972, 213-50
- Frake, C. O.: „Struck by speech“: The Yakan concert of litigation. In: Gumperz, J. J., Hymes, D. H. (Eds.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972, s. 106-29
- Gumperz, J. J., Wilson, R.: Convergence and creolization: A case from the Indo-Aryan/Dravidian border. In: Hymes, D. (Ed.), *Pidginization and Creolization of Languages*. London, New York: Cambridge Univ. Press., 1971, s. 151-67
- Gumperz, J. J., Hymes, D. H. (Eds.): *Directions in Sociolinguistics*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972
- Gumperz, J. J.: Linguistic Anthropology in Society. In: *American Anthropologist* 76, 1974, 4, s. 785-798
- Gumperz, J. J., Levinson, S. C.: Rethinking Linguistic Relativity. In: *Current Anthropology* Vol. 32, No. 5, 1991, s. 613-623
- Hallowell, A. I.: Ojibwa ontology, behavior, and world view. In S. Diamond (Ed.), *Culture in History*. New York: Columbia University Press, 1960, s. 17 – 49
- Hoijer, H.: The Apachean verb. In: *International Journal of American Linguistics* 11; 12; 14; 15, 1945, 1946, 1948, 1949, s. 193-203; 1-13, 51-59; 247-59; 12-22

Hymes, D. H.: Introduction: Towards Ethnographies of Communication. In Gumperz, J. J., Hymes, D. H. (Eds.): *The Ethnography of Communication*. American Anthropologist. 66, 1964a, 6, s. 1-34

Hymes, D. H.: Directions in (Ethno-) Linguistic Theory. In: *American Anthropologist* 66, 1964b, 3, s. 6-56

Hymes, D. H.: Two types of linguistic relativity. In: W. Bright (ed.): *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton, 1966, s. 114-167

Hymes, D. H.: Models of the interaction of language and social setting. In: Macnamara, J. (Ed.): *Problems of Bilingualism*. J. Soc. Issues XXIII No. 2., 1967, s. 8-28

Hymes, D. H.: On Communicative Competence. In: J. B. Pride and J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics, Selected Readings*. Harmondsworth: Penguin, 1972, s. 269-293

Hymes, D. H.: An Ethnographic Perspective. In: *New Literary History* 5, 1973, 1, s. 187-201

Hymes, D. H.: *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: Univ. Pennsylvania Press, 1974a

Hymes, D. H.: Ways of speaking. In: Bauman, R., Sherzer, J. (Eds.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. London, New York: Cambridge Univ. Press., 1974b, s. 433-51

Chomsky, N.: Generative Grammars as Theories of Linguistic Competence. In: *Aspects Of The Theory Of Syntax*. Cambridge, Massachusetts: M. I. T. Press, 1965, s. 3 – 9

Keenan, E. O.: Norm-makers, norm-breakers: Uses of speech by men and women in a Malagasy community. In: Bauman, R., Sherzer, J. (Eds.),

Explorations in the Ethnography of Speaking. London, New York: Cambridge Univ. Press., 1974, s. 125-43

Labov, W.: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972

Labov, W.: The social stratification of (r) in New York City department stores. In: *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 40-57

Lucy, J. A.: Linguistic Relativity. In: *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26, 1997, s. 291-312

Mey, J. L.: *Pragmatics: an introduction*. Oxford: Blackwell, 2001

Nekvapil, J.: „Úvod do lingvistické antropologie“ a český čtenář. In: Salzmann Z.: *Jazyk, kultura a společnost: Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: AV ČR, 1997, s. 207-211

Nekvapil, J.: Sociolingvistika a sociologie jazyka. In: *Sociologický časopis* 38, 2002, 3, s. 405-525

Panov, J. N.: Znaky pro vyjádření myšlenek. In: *Znaky, symboly, jazyky*. Praha: Panorama, 1987, s. 83 – 109.

Philips, S. U.: Participant structures and communicative competence: Warm Springs children in community classrooms. In Cazden, C. B., John, V. P., Hymes, D. H. (Eds.): *Functions of Language in the Classroom*. New York: Teachers Coll., Columbia University, 1972, s. 370-94

Philips, S. U.: Sex Differences and Language. In: *Annual Review of Anthropology* 9, 1980, 523-544

Pokorný, J.: *Lingvistická antropologie: jazyk, mysl a kultura*. Praha: Grada Publishing, 2010

Průcha, J.: *Interkulturní psychologie*. Praha: Portál, 2007

Salzmann Z.: *Jazyk, kultura a společnost: Úvod do lingvistické antropologie*. Praha: AV ČR, 1997

Sapir, E.: The status of linguistics as a science. In: D. G. Mandelbaum (ed.): *Selected Writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1968, s. 160 – 166

Sapir, E.: Introductory: Language defined. In: *Language: An Introduction To The Study Of Speech*. Dover: Dover Publications, Incorporated, 2004, s. 1 – 22

Saussure, F. de: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia, 1996

Saville-Troike, M.: *The ethnography of communication: An introduction*. Cambridge: Wiley-Blackwell, 2003

Soukup, V., Vodáková, A., Vodáková, O. (Eds.): *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2000

Soukup, M.: *Základy kulturní antropologie*. Praha: Akademie veřejné správy, 2009

Vrhel, F.: *Základy etnolingvistiky*. Praha: SPN, 1981

Ward, M. C.: *Them Children*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1971

Wardhaugh, R.: *An Introduction to Sociolinguistics*. Malden, Oxford, Carlton: Wiley-Blackwell, 2011

Williams, R.: *Culture and society 1780-1950*. Garden City: Anchor Books, 1960

Whorf. B.: Science and Linguistics. In: Carroll, J. B. (ed.): *Language, Thought & Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1974, s. 207-232

11 RESUMÉ

The aim of the bachelor thesis is to approach ethnography of communication - methods of discourse analysis in linguistics, with a focus on the second type of linguistic relativity, the concept of American folklorist, linguist and anthropologist Della Hathaway Hymes. It is based on the need to study the language and speech in their social and cultural context.

The starting point of the text is to introduce the theory of Noam Chomsky's linguistic competence and the linguistic relativity of Benjamin Lee Whorf, that Hymes does not find able to fully cover all levels of linguistic communication. Using the comparison we will introduce terms established by Hymes, as an alternative, namely the concepts of communicative competence and the second type of linguistic relativity that do not ignore the wider context.

In relation to the methodology of ethnography of communication we describe Hymes's model of speech event s-p-e-a-k-i-n-g, based on the model of the communication system of Roman Jakobson divided into six parts. Setting, or Scene, Participants or Personnel, Ends (both goals/purposes and outcomes), Act Characteristics (both the form and the content of what is said), Key (tone, manner, or spirit in which an act is done), Instrumentalities (channel and code), Norms of Interaction and of Interpretation, Genres (categories or types of speech act and speech event).

The aim of the research is the practical application of theory ethnography of communication on the specific environment in this case the locus of the office space in the issue of corporate communications.

12 PŘÍLOHY

AMERICAN ANTHROPOLOGIST

OBITUARY

Dell Hymes. (Courtesy of the AAA)

Dell Hathaway Hymes (1927–2009)

Dell H. Hymes, whose unique combination of contributions to the ethnography of speaking, ethno poetics, Amerindian linguistics, and the discipline's political engagement personalized linguistic anthropology over the course of his career, died in Charlottesville, Virginia, on November 13, 2009. At the time of his death, he was professor emeritus at the University of Virginia.

Dell Hymes was born on June 7, 1927, in Portland, Oregon. He grew up in a middle-class neighborhood in Portland and chose to attend Reed College because he could commute across town. After one year, he was drafted into the army and served two years as a clerk in Korea. A side trip to Hiroshima indelibly impressed him with the capacity of war to devastate a people through overreaching greed, a parallel he would draw on repeatedly throughout his life in relation to the Chinookan "Sun's Myth." After the war, he returned to Reed on the G.I. Bill. He quickly joined what would become the long-term research project of Reed anthropologists David French and Kay (Story) French and their students at nearby Warm Springs Reservation, which saw the "emergence of a cosmopolitan intellectual elite" coalescing around "abstract art, modern literature and/or the sciences, non-western (i.e., Asian or indigenous) religions, and progressive (usually Marxist) politics" (Moore 2008:12). Linguistics, Eastern philosophy, poetry, and politics were the cornerstones of Hymes's 1950 B.A. in literature and an-

thropology. He especially loved poetry, which he continued to write throughout his life.

Together with his friend Gary Snyder, Hymes began graduate school in Indiana University's unique amalgam of linguistics, anthropology, and folklore. Snyder soon reoriented their shared commitments toward community immersion, Buddhist philosophy, and poetry, while Hymes went on to his Ph.D., receiving it in 1955 with a grammar of Kathlamet Chinook based on texts collected by Franz Boas (Hymes 1955a). In 1954, he married Virginia Dosch Wolff, with whom he would raise four children, and for the next 30 years the couple continued research and fieldwork at Warm Springs (Dell on Wasco and Virginia on Saphaptin), spending summers at their cabin in Rhododendron. The study of an American Indian language, he mused, "stays with you; you feel responsible for it in a way that you might not feel for Greek or Azerbaijani" (Hymes 1980a:209).

Hymes's career remained interdisciplinary around his established and inextricably linked core commitments, including those to the people of Warm Springs and the landscape of the Pacific Northwest. He taught linguistics at Stanford in 1954–55, hoping to study anthropology with Harry Hoijer, but instead completed his Indiana dissertation quickly to take up a five-year appointment in Harvard's Department of Social Relations (1955–60). During a year (1957–58) at Stanford's Center for Advanced Studies in the Behavioral Sciences, he was much influenced by Alfred Kroeber and Kenneth Burke. While at Harvard, he explored Penutian historical linguistics, supplementing lexicostatistics with "positional analysis" of grammatical categories (1955b, 1956, 1957, 1960). He failed to obtain tenure at Harvard, which he attributed to his political activism (1999:ix), and spent the next five years at Berkeley (1960–65), noting five was "the pattern number for the Chinook" (1980a:209). He thrived alongside Berkeley colleagues John Gumperz, Erving Goffman, Susan Ervin-Tripp, and John Searle. Reflecting anthropology's broader turn to meaning, he and Gumperz called for an "ethnography of communication," opening an ethnographic space between the formal structures studied by linguists, increasingly isolated from linguistic behavior in Chomskyan linguistics, and the equally patterned use of language in actual speech communities (Gumperz and Hymes 1962). Hymes came to speak almost interchangeably of the ethnography of communication and the ethnography of speaking, which he saw as mediating social theory and behavioral detail.

In 1965, Hymes moved to the University of Pennsylvania, where he taught anthropology, folklore, sociology, and linguistics. He served for 12 years as dean of the Graduate School of Education, where he embedded linguistics in the curriculum and engaged the school with innovative inner-city education in Philadelphia (Cazden et al. 1972; Hymes 1980b). With Erving Goffman and John Szwed, he established the Center for Urban Ethnography, drawing in William Labov from linguistics, Kenneth Goldstein from folklore, and Sol Worth from the Annenberg School of Communication. Hymes's essays of this period are collected in *Foundations of Sociolinguistics* (1974a). His "Models of the Interaction of Language and Social Setting" in *Directions in Sociolinguistics* (Gumperz and Hymes 1972) provided a preliminary theoretical framework. As described elsewhere in that volume (Sherzer and Darnell 1972), Hymes's Penn research team (which also included Michael Foster, Helen Hogan, Virginia Hymes, Judith Irvine, Elinor [Ochs] Keenan, Susan Phillips, Sheila [Dauer] Seitel, and K. M. Tiwari) was documenting the variability of language use in the ethnographic literature, which had been consigned to virtual invisibility because its patterned nature was not singled out for explicit attention. This first generation of ethnographers of speaking went on to carry out exemplary fieldwork along these lines (Bauman and Sherzer 1974).

Hymes's "running guerilla warfare" (1980b:206) against Noam Chomsky's exclusion of the social from the study of language underlays his revisionist concepts of "communicative competence"—structured adherence to the usages socialized within a speech community—and "breakthrough into performance." These concepts reflected his emphasis on the abstract actor knowledge, alongside and of equal importance with grammatical competence, necessary to live in society. Hymes reformulated the Sapir-Whorf hypothesis in "Two Types of Linguistic Relativity" (1964a), arguing that culture-specific communicative economies predispose habitual ways of thought as powerfully as do grammatical categories. He was interested less in "formal problems of language" than in "a language I wanted to know about" (1980b:205), and he emphasized the emergent patterns of social order and discourse cohesion in recorded texts—what he would later call "ethnopoetics."

Hymes had a talent for discerning in advance where the field might move next and for gathering colleagues around a topic of interest and synthesizing the results of their dialogue. He turned to pidgin and creole languages (1971), for example, with the assumption that their processes of formation would not differ from those of language in general, either in structure or in social use. In a surprisingly contemporary introductory essay on the use and usefulness of computers in anthropology, he assessed the relative merits of digital and analog models and identified the challenge to "explicate one's own processes of analysis, whether the result is couched mathematically or not," all while maintaining "a primary commitment to ethnographic data" (1965b:24). "Humanely channeled" computer use, consistent with his

more overtly political work, promised "a democratic and decentralized effect" (1965b:27) that evoked "the logic and practice of quantitative and qualitative analysis, and the forms of cooperation and integration needed to make our stores of data systematic, comparable, accessible to each other and to theory" (1965b:31).

Hymes persistently worried about how things got to be the way they are. He first turned to the histories of anthropology and linguistics to establish the nature of his personal genealogy in the Americanist tradition of Boas, Kroeber, and Edward Sapir (Hymes 1983). He traced the proliferation of national traditions in linguistics despite the ethical constraints of postcolonial relevance, and he lamented the implicit hegemony of "paradigms," favoring instead the more inclusive concept of "traditions" (1974b). In a magisterial revisioning of American structuralism, Hymes and Fought (1975) defined a First Yale School around Sapir's commitment to structuralist method, the autonomy of linguistics, the preservation of "disappearing" languages (today called "endangered"), the genetic relationship of [Amerindian] languages, and the extension of linguistic insight across the social sciences and humanities (1975:997). All but the last carried over to the Second Yale School that formed around Leonard Bloomfield after Sapir's death. Hymes's intellectual histories emphasized continuity rather than radical disjuncture.

Linguistics in anthropology, long conceived as the study of unwritten languages as a necessary part of fieldwork training, emerged in Hymes's work as distinct from both of its constituent disciplines. He delimited a broad intellectual scope for generations of linguistic anthropology students with his reader *Language in Culture and Society* (1964b) and the widely interdisciplinary range of *Language in Society*, the journal that he founded in 1972 and edited for 21 years. His leadership was widely sought across the several disciplines of his practice. He served as president of the American Folklore Society (1973–74), the Council on Anthropology and Education (1977–78), the Linguistic Society of America (1982), the Consortium of Social Science Associations (1982–84), the American Anthropological Association (1983), and the American Association of Applied Linguistics (1986; see Handler 2002:267).

Hymes believed that it was possible—indeed necessary—to be interested in many things, a capacity he brought to the generosity and inclusiveness of his teaching and collegiality as well as to his scholarship. Yet he wrote: "I seem to have an internal mechanism that always allows me to move to the margin from any center" (personal communication, March 21, 1987). The range of his professional involvements was breathtakingly broad. On his University of Virginia webpage, he described his diverse body of work this way: "So much of it has depended and depends on circumstances. . . . I have often written about ideas, and spent a fair amount of time hanging around Indians" (n.d.). The subjects that intrigued him were not centered exclusively in either theory or ethnography and included "the use of language, oral narrative, and poetry, the history of anthropology and

linguistics, Native Americans, theology. . . . What's interesting is real work. I am always interested in combating elitism and narrowness . . . at the expense of the rest of the world" (University of Virginia n.d.).

Hymes's acute political engagement during the Vietnam years, tempered by his coming of intellectual age under the McCarthyism of the Cold War, is reflected in *Reinventing Anthropology* (1972). His original introduction, "The Use of Anthropology: Critical, Political, Personal," articulates a manifesto still germane to contemporary disciplinary reflexivity. The label and vested interests of "anthropology" remain secondary to interest in other peoples and inclusion of ourselves in the analysis (1972:11). Elsewhere, however, he worried about maintaining "the liberal, social, moral passion" behind linguistics (1980b:212). Synthesizing Karl Marx and Boas, Hymes foreshadowed a method built around the emergence of culture in particular ethnographic contexts, and he suggested that the "true coherence" (1972:47) of anthropology is personal: each practitioner reinvents a genealogy and must ask of himself or herself, as of the discipline, "responsiveness, critical awareness, ethical concern, human relevance, a clear connection between what is to be done and the interest of mankind" (1972:7). He envisioned a "socialist humanism" that would attack structures of power as well as defend the powerless, and he recommended the capacity of "ethnographic relationship" for "enlarging of the moral community" (1972:53).

When Hymes moved to the University of Virginia in 1987 as Commonwealth Professor of English and Anthropology, he agonized over his right to abandon politics for poetics. Nonetheless, he returned to textual and theoretical work on Chinookan languages begun much earlier (e.g., Hymes 1965a), focusing on poetic structures of line and verse that proved to carry over to other Northwest Coast languages and that he came to believe were universals of narrative competence that had been obscured by lack of attention to the expressive form and poetic skill of narrators like Charles Cultee, Philip Kahclamat, and Hiram Smith in their own languages. This work appears in three volumes of essays (1981, 1996, 2003). "Verse analysis" restored the imagination and artistry of the originals "predicated explicitly on concerns of justice and equality" (Moore 2008:30). Revealing the original poetic structure of such narratives constituted for Hymes a new kind of repatriation; he took pride in the fact that his early work on Wasco sound and letters is still used at Warm Springs (1999:xxi). His dictionary of Wasco (Kiksht), however, remains unfinished, and only three speakers remain.

At a seminar honoring his retirement in 1998, Hymes came full circle, performing the Chinookan "Sun's Myth" both in its original language, out of respect for the traditional knowledge it encodes, and in his own ongoing retranslation, which reflected the meaning this allegory brought to his own life. What he envisioned as "the full universalization of anthropology proceeds slowly and not without significant resistance" (1999:xx). He deplored postmodernist rejection

of reality as precluding serious work and "inimical to the interests of oppressed peoples and to the tradition to which I subscribe, namely that accurate knowledge of the world can be in the service of liberation" (1999:xxv). Hymes predicted the survival of anthropology, through bringing its distinctive ethnographic and comparative imagination into collaboration with other disciplines. He left generations of students to carry forward the tendrils of his complex and humanitarian interdisciplinarity. He produced not disciples but an open-ended web of influence and connection among colleagues whom he invited to share his vision of anthropology, linguistics, folklore, education, politics, poetics, and the many other interests that came together in his oeuvre.

Dell Hymes's professional papers are housed at the American Philosophical Society. He is survived by his wife Virginia, four children, five grandchildren, and two great-grandchildren.

Regna Darnell University of Western Ontario

REFERENCES CITED

- Bauman, Richard, and Joel Sherzer, eds.
1974 *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cazden, Courtney, Vera John, and Dell Hymes, eds.
1972 *Functions of Language in the Classroom*. New York: Teachers College Press.
- Gumperz, John, and Dell Hymes, eds.
1962 Special Issue, "The Ethnography of Communication," *American Anthropologist* 66(6), Part 2.
1972 *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Handler, Richard
2002 Dell Hymes. In *Celebrating a Century of the American Anthropological Association: Presidential Portraits*. Regna Darnell and Frederic Wright Gleach, eds. Pp. 255–258. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hymes, Dell
1955a *The Language of the Kathlamet Chinook*. Ph.D. dissertation, Department of Linguistics, Indiana University, Bloomington.
1955b *Positional Analysis of Categories: A Frame for Reconstruction*. *Word* 11:10–25.
1956 *Na-Dene and the Positional Analysis of Categories*. *American Anthropologist* 58:624–638.
1957 *Some Penutian Elements and the Penutian Hypothesis*. *Southwestern Journal of Anthropology* 13:69–87.
1960 *Lexicostatistics So Far*. *Current Anthropology* 1:3–44.
1964a *Two Types of Linguistic Relativity: Some Examples from American Indian Ethnography*. In *Sociolinguistics*. William Bright, ed. Pp. 114–167. The Hague: Mouton.
1965a *Some North Pacific Poems: A Problem in Anthropological Philology*. *American Anthropologist* 67:316–341.
1974a *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- 1980a In Five-Year Patterns. *In* First Person Singular: Papers from the Conference on an Oral Archive for the History of American Linguistics (Charlotte, N.C., 9–10 March 1979). Boyd H. Davis and Raymond K. O’Cain, eds. Pp. 203–213. Amsterdam: John Benjamins.
- 1980b Language in Education: Ethnolinguistic Essays. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- 1981 In Vain I Tried to Tell You: Essays in Native American Ethnopoetics. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- 1983 Essays in the History of Linguistic Anthropology. Amsterdam: John Benjamins.
- 1996 Ethnography, Linguistics, Narrative Inequality: Toward an Understanding of Voice. *Critical Perspectives on Literacy and Education*. London: Taylor and Francis.
- 1999 Introduction to the Ann Arbor Paperbacks Edition. *In* Reinventing Anthropology. Dell Hymes, ed. Pp. v–xlix. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- 2003 Now I Know Only So Far: Essays in Ethnopoetics. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Hymes, Dell, ed.
1964b Language in Culture and Society. New York: Harper and Row.
- 1965b The Use of Computers in Anthropology. Mouton: The Hague.
- 1971 Pidginization and Creolization of Languages. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1972 Reinventing Anthropology. New York: Pantheon.
- 1974b Studies in the History of Linguistics: Traditions and Paradigms. Bloomington: University of Indiana Press.
- Hymes, Dell, and John Fought
1975 American Structuralism. *In* Current Trends in Linguistics, vol. 13: Historiography of Linguistics. Thomas A. Sebeok, ed. Pp. 903–1176. The Hague: Mouton.
- Moore, Robert E.
2008 Listening to Indians—The Warm Springs Project: Reed Anthropology in the Postwar Moment. *Reed Magazine*(Winter): 12–17. http://web.reed.edu/reed_magazine/winter2008/features/listening_to_indians/index.html, accessed August 30, 2010.
- Sherzer, Joel, and Regna Darnell
1972 An Outline Field Guide to the Ethnographic Study of Speech Use. *In* Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. John Gumperz and Dell Hymes, eds. Pp. 548–554. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- University of Virginia
N.d. Dell H. Hymes. <http://www.virginia.edu/anthropology/dhymes.html>, accessed August 30, 2010.

Two Poems by Dell Hymes

Remembering Lewis & Clark

That summer my father went to camp
 (Oregon National Guard)
 while our mother installed us in a cabin,
 near Seaside, near the beach—
 One morning I came upon a memorial,
 inscribed to Lewis & Clark—
 here they had boiled bits of the Pacific,
 made ocean potable.
 No one around, I scrambled past the fence,
 then out, a handful of sand
 tucked in my pocket—as if it had been theirs.
 Where now, I do not know.
 But I can inhabit that boy, curious,
 alone,
 reaching out for some bits of an unknown world.

Originally published in *Windfall*, Spring 2005

A Poem to Erving Goffman

"I should like to close with a short poem. It is not memorial in conception, but mock-heroic, something that came to mind over the winter holiday before Erving died. He seemed to like it. It has the virtue at least of treating the same theme as these remarks."

On First Looking into a Manuscript by Goffman*

Many speak of speaking, who were dumb
 When rationalist Chomsky's unrelenting thumb
 Pressed hard on any antecedent -ist,
 Behavioral-, structural-; they squirmed but raged
 unmissed;
 Social interaction went down the taps,
 Conflated with fatigue and memory lapse.

Now, all allow, even the most dogmatic,
 One should be at least a bit "pragmatic";
 But happy the few, in early sixties Berkeley,
 Who saw the neglected situation starkly,
 Whole, saw speaking tongue-tied at its core
 Until exchanged, entwined, in something more,

Itself one strategic modality,
 Framed, inseparable from the solidarity
 Of interacting humankind. You sloughed
 Methodologies, set out to tell what oft
 Is done, but ne'er quite well expressed. And until
 Well expressed, well christened, ill seen. Gentle

GOFFMAN, so much of such seeing we owe, we know,
 To thy quick quirky quizzing of our status quo.

*Subtitled "Some problems in the ethnography of
 discourse." January 1982; revised 9 July 1983

*Dell Hymes camping it up in
 the Frenches' study in the
 1950s*

Příloha 2: Koffman, R.: Ways We Speak. In: Reed Magazine. Portland: Reed College, 2008 [http://www.reed.edu/reed_magazine/winter2008/features/ways_we_speak/4.html]